

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 152 (17481)

2007 чылдың
ДЕКАБРЬ 13,
четверг

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 17.00.
Садар өрттэ 4 рубль.

Күрүне Думазының депутадынга соңгутканы-биле...

Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязы 2007 чылдың декабрь 8-те протоколга үндөзлээш, силерниң Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының бешки чыыжының депутадынга соңгуттурганыңарны дыңнадып тур. «Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының

депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Федералдыг Хоойлунуң 85-ки чүүлүнүң 1-ги кезээ езугаар дыңнадыгы алган хүнден эгелеп беш хонуктан орайтатпайн, Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутадының эргебайдалы-биле дүүшпес хүлээлгелерден хостатканының дугайында дужаалдык (өске-даа докумен-

тиниң) хоолгазын, чок болза дыңнадыгы алган хүнден эгелеп үш хонук дургузунда ыңдыг хүлээлгелерден хостадырының дугайында билдиришикинни Силерниң киригениңерни шынзыдып турар документиниң хоолгазын Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязынга кириер.

Россияның Төп соңгулда комиссиязының даргазы В.Е.Чуров.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оол ук телеграмманы алгаш, Россияның Төп соңгулда комиссиязының даргазы В.Е.Чуровтуң адынга бодунуң Күрүне Думазының депутады албан-хүлээлгезин Лариса Шойгуга хүлээдип турарының дугайында билдиришикинни бижээн.

Президент
соңгулдазынга
уткуштур

ДЕПШИДИП ҮНДҮРГЕН

РФ-тиң Президентизиниң соңгулдазы келир чылдың март 2-де болур. Соңгулда дугайында хоойлунуң негелдезинге дүүштүр РФ-тиң Президентизинге кандидаттарның депшидилгези чурттуң политиктиг партияларының аразында эгелээн.

«Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиядан РФ-тиң Президентизи В.В.Путинниң саналдап киригени-биле РФ-тиң Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Д.Медведевти РФ-тиң Президентизиниң кандидатынга депшидип үндүргөн. Ол кончук аныяк политик, РФ-тиң Чазааның Даргазының бирги оралакчызынга ажылдап тургаш, чуртта эң нарын дөрт национал телевилелдерни амыдырал кырынга боттандырар талазы-биле тодаргай ажылдарны кылып чоруткаш, Президентиниң болгаш чонунуң үнелелин чаалап алган. Кремль Президентиниң кандидатынга кымны депшидип үндүрдир, ол президент кылдыр соңгутуруп үне бээр деп эксперттерниң бүүрел-биле чугаалап турары таварылга эвес. «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партия Президентиниң кандидатынга Россияның төлептиг огулун депшидип үндүргөн деп массалыг информация чепсектери дамчыдып эгелээн.

Д.Медведевтиң кандидатуразын «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиядан аңгыда, Аграр политиктиг, «Чептүг Россия», «Хамааты күштер» партиялары деткип турар.

Россия Федерациязының Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Дмитрий Медведев РФ-тиң Президентизи В.В.Путинни соңгулдалар соонда РФ-тиң Чазааның Даргазынга ажылдаарын дилеп, декабрь 11-де Россияның чонунга кыйгырыг кылган.

Бистиң корр.

Маадыр иелерге

Социал хөгжүлдө яамызының саналы-биле республиканың Чазаа «Тыва Республиканың күрүне шаңналдарының дугайында» хоойлунуң маадыр иелер чингелделериниң кезээнде ескерилгелерни кириерин саналдап турар.

Хоойлунуң эрги нормазында хары угда алыр акша төлевириниң түнү чээрби муң рубль турган болза, ам ону маадыр ие бүрүзүнге 220 муң рубль болур кылдыр ескерилгелерни кириерин саналдаан.

Республикага Маадыр ие деп атты үш чыл бурунгаар хоойлу-биле кириген. Бо чылдың бюджетинде маадыр иелерниң хары угда алыр шаңгалыга болгаш чингелделеринге 2,3 миллион рубльди салган, 2008 чылдың бюджетинде — 3,2 миллион рубль салдыган. Бо хүнде ол атты тыпсыры-биле 16 херээжен кижилерниң документи-лерин белеткээн.

Сценада — уруглар театрлары

ҮШ ХАВАНЧЫКТАР, ШАГДАА-ЖУЧКА БОЛГАШ ӨСКЕЛЕР-ДАА...

Бо үеге чедир театр уран чүүлүнге ынак мынча хөй уруглар, оолдар Кызыл хоорайга бо чылын чыылбаан. Декабрь 8-те Улусчу чогадылга бажыңыга эрткен уругларның бот-тывынгыр театрларының «Театр дыштанылгаларының чөлээжи-07» деп республика көрүлдө-конкурузу харын чүс-чүс уругларны мөөңеп шыдаан. Бо көрүлдө-конкурса барык кожуун бүрүзүндө уруглар коллективтери киришкен. Оларның каас-чараш хептери, арыннарындан дүшпейн турган хүлүм-зүрүглери болгаш бедик хей-аьды бо чоруткан хемчегни улам каастап турган.

театры көргүскен. Уруглар бо чылын «Шагдаа Жучканың ужурларды» деп ойнаарактар шиизин көргүскен. Ону режиссер Нини Күжүгет тургускан. Уругларның оюну бо чылгы көрүлдө-конкурстуң дипломантызы болган.

Сарыг-Септиң уругларның уран чүүл школазында «Омлунойс» аныяк актернуң театры мурнунда чылдарда ышкаш, бо көрүлдө шыырак белеткенген. Олар-

мындыг солун көрүлдө чылда чаңгыс катап болур болгай. Чойган Дойганның тургусканы бо ши көрүлдөге ийги черни ээлээн.

Бо көрүлдө-конкурстуң хүндүлүг үшкү черин Эрзин кожуунуң Мөрөн ортумак школазының ши бөлгүмүнүң уругларының ойнааны О.Уайльдының «Чырык оол дугайында тоол» деп шинге тывыскан. Режиссеру Сай-Суу Сүктермаа. Уругларның бо коллективи мындыг конкурса чыл санында чедишикинниг киржип турарын демдегелес аргажок. Бо чылын база олар бедик адын сыкпааннар, ынчангаш бо коллективке база көрүлдө-конкурстуң лауреады атты тывыскан. Эр хейлер!

Көрүлдөге багай эвес оюну Тожу кожуунуң Тоора-Хемниң Культура төвүнүң өзүп орап артистери «Чалыыларның частырыгылары» деп пародия шинжигешти, Чөөн-Хемчиктиң Чыраа-Бажындан уруглар «Үш хаванакты», Чеди-Хелдүң Хову-Аксындан уругларның театр коллективи «Доозулбаан тоолду», Кызыл кожуунуң Элегес-Аксы ортумак школазының «Дамырак» уруглар театры «Теремок» хөгжүмнүг тоолду ойнап көргүскеннер. Бо коллективтер көрүлдө-конкурстуң дипломантылары болганнар.

Танды кожуунуң Бай-Хаактан, Улуг-Хем, Чаа-Хөл кожууннардан болгаш Ак-Довурак хоорайның №4 ортумак школазының уруглар театрлары көрүлдө-конкурстуң тускай шаңналдары-биле демдегелетинген. «Бедик актер мергезили» дээш көрүлдө-конкурстуң дипломнарынга Хову-Аксындан Белек-кыс Байыр, Сарыг-Септен Наталья Лемешок, Анастасия Басаргина, Элегес-Аксындан Элеонора Ондар, Чыргаландыдан Дарый Соян, Мөрөндөн Сүрен Намдак болгаш Айдын Самдак олар төлептиг болганнар.

Бо көрүлдө-конкурс республикада театр уран чүүлүнге, артист болур салым-чаянныг уруглар, оолдар хөй деп чүвени база катап бадыткаан. Каш-ла чылдар эрте бээрге, оларның езулуг чараш оюннарын профессионал сцена-ларга көре бээривис чадавас. «Талантыларны кара чажындан диле» деп чугаа бар ышкажыгай...

Юрий КӨК-ООЛ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Ак-довуракчылар ойнап-даа, самнап-даа билерлер...

Бир хүн иштинде уламчылаан конкурса кожууннар шаа-биле эки белеткенгени илерээн. Чижээ, Тес-Хем кожуунуң Чыргаланды ортумак школазының уруглар театры А.Толстойнуң «Моортай болгаш дилги» деп шиизин орус дылга ойнаан. Бо театрның тургусканы

шни, режиссеру Марат Шулуу-Маадыр черле жюри кежигүннериниң бедик үнелелин алгаш, конкурстуң дипломантызы атты чаалап алган. Шак-ла ыңдыг орус дылга оюн-шинни Ак-Довурак хоорайның Культура бажыңының чанында «Хөглүг куклалар» ойнаар-кыстар

ның хеп-сыны-даа, өзүп орап артистерниң ойнап турары-даа эки болган. Дуржулгалыг режиссер Татьяна Лемешок уруглар театрынга бо чылын В.Волковтуң «Изумруд хоорайның илбичизи» деп шиизин тургускаш, көрүлдө-конкурстуң тиилекчизи болуп, лауреат атты чаалап алган.

Жюри кежигүннериниң база бир бедик үнелелин (республиканың Театр ажылдакчыларының даргазы, «Сылдысчыгаш» солунуң кол редактору Александр Шойун) Мөңгүн-Тайга кожуунуң Мугур-Аксы суурнуң Культура бажыңында ши бөлгүмүнүң тургусканы С.Михалковтуң «Үш хаванак» деп ши алган. Бо ши бөлгүмү чыл санында мындыг конкурса чедишикинниг киржип турарын жюри кежигүннери демдегелеп турар. Олар черниң ыраан, кыштың соогун-даа тоовайн, боттарының уран чүүлүн эш-өөрүнге бараалгадыры-биле Кызылга чедип келгеннери ол. Шынап-ла,

Улуг-Хемниң аныяк артистери сценаже цнеринге белеткенип тур.

Соңгулда соонда бодал

ЧАА ЧАЛГЫГНЫҢ КҮЧҮЗҮ

Маадыр-оол ХОВАЛЫГ, чогаалчы

2007 чыл Тываның төөгүзүндө база бир күрүнө чергелиг улуг болушкуннар таварышкан чыл болуп турар. Эң баштайгы улуг болушкун апрель 4-те болган – Тываны хөй чылдарында удурткан Ш.Д.Ооржактың халашканы, а дараазында хүннерде Ш.В.Кара-оолдун эрге-чагыргага келгени. Ийги улуг болушкун – декабрь 2 – РФ-тиң Күрүнө Думазынче соңгулдалар.

Бирги болушкунун соонда тыва нитилел улуг тынган болза, ийги болушкунун бетинде тыва нитилелдин сагыжы саарзык турган. Ооң мурнунда бүдүп болдунары кончук берге хире сорулга тургустунуп келген. Күрүнө Думазынче соңгулдаларда ам чүгле партиялар аразында демисежир болганда, бистиң Тываның мурнунда ийги чергенин-даа болза, бодууска чугула айтырыгы чо-гумчалыг шиитпирлээри тургустунуп келген. Партияны – «Чаңгыс демниг Россияны» Тываның хөй санныг соңгукчулары соңгууру билдингир. Ындыг-даа болза, ол партия иштинден кымны Күрүнө Думазынче депутатка кандидат кылдыр салырыл? Республика иштинде чонга билдингир политиктер, удурткучулар эвээш эвес болгай. Оларның кайызы-ла ирги дээн айтырыг аастардан үнмейн турда, Лариса Шойгунун ады үнүп келди. Бөдүүн чоннун хөй кези эктин кызып, холдарын чада тутканнар: «Шойгу адашкыларны билир-ле бис, а Лариса деп кымыл? Ооң асураан дыңнаан кижжи бар бе?» Шыны-биле алырга, эмчилерден аңгыда Лариса Шойгунун дугайында дыңнаан улус ховар. Тыва боду депутаттыг болурда, соңгукчуларның 85 муң үнүн алыры кончук нарын дээрзи билдингир. Ол бүгүнү республиканың Чазаның удурткучузу, «Чаңгыс демниг Россия» партиязының Тыва салбырының секретары Ш.В.Кара-оол бодунуң команданы-биле билбес боор бе. Эрткен күзүн республиканың парламент соңгулдаларының үезинде соңгулдага киришкен бүгү соңгукчуларның саны чүгле 80 муң ашкан турган болгай. Ам дээрге, оон-даа хөй соңгукчу чүгле «Чаңгыс демниг Россия» дээш бадылаар ужурулуг. Айтырыг кончук нарын турган.

Соңгулда кампаниязы эгелзэн. Хөй үн алырда, мооң мурнунда чылдарда дег чер-черлерде соңгукчуларга бажың-балгат аазар бе, азы далган-тараа үлээр бе? Дарга-бошкаралары, башкылары, эмчилери коргуду-сүртедири бе? Азы чер-черлерде дыңзык чудуруктарлыг, мөчөк шыңганарлыг эрлерни ажыглаар бе? Ол-даа бодунга, чонунга бүзүрөвес кижиниң оруу. Чазак Даргазы Ш.Кара-оол бо таварылгада чүгле чонунга бүзүрзэн. Ынчангаш соңгулданың стратегиязы, тактиказы ыяк тодараттыган.

Амгы соңгулдаларда айыраңкаас хуудустарны, солуннарны, календарларны дээш, чүнү-даа кым-даа кылып ап болур. А ол бүгүнүң шуптузун кадып кээрге-даа, кандидаттың бодунуң арын-шырайы, аксы-сөзүңге канчап-даа чонга дээшти-биле четпес. Чазак Даргазы Ш.Кара-оол «Чаңгыс демниг Россия» партиязының даңгызының бир дугаарында кижжи болганда, кончук аар үлүг аңаа онаашкан. Хөй чылдар иштинде эрге-чагыргага бүзүрөкөсөйин барган чонга бүзүрелди, хөй-аътты көдүрери белен эвес ажыл турган. Чаа-ла 6 ай ажылдаан болгаш республика удурткучузу хөй-ле кожууннарга соңгулда үезинде бир дугаар четкен. Чоннун соңуур-

галы улуг. Олар политиктиг хөй-ле сөстөр, таңды бажында дег кылдыр сагындырар улуг аазаашкынарны аныяк Чазак удурткучу-зундан дыңнавааннар. Ш.Кара-оолдун чугаазының кол нуурузу хүн бүрүнүң кижжи бүрүзүңге таваржыр айтырыгларына үскен.

Оларны кысказы-биле бөлүг-лээрге мындыг. Бир-ле дугаарында, тыва чонга эң чоок адыр – көдээ ажыл-агыйы. Боттарыыс эдвисти, саган сүдүвүстү, малдың дүгүн, кезин саарып албас болзувусса, Саян артындан келген далган-тараа, янзы-бүрү чөмнүң өртээ хүн бүрү биске четтирбейн өзүп бар-ла чыдар. Ынчангаш эт-чем, далган-тараа болбаазырадыр биче бүдүрүлгелерни тургузар. Фермаларны Таңдыда, Каа-Хемде, Би-Хемде септел-селип, кылып эгелзэн. Улаштыр барыын, төп кожууннарга тургузар. Сүт-Хөлде далган дээрбеси ажыглаттынарының кырында, ам Барыин-Хемчикке база далган дээрбесин ажылдадыр. Кызылдың куш фабриказынче 100 млн. рубльди үндүргөш, ажылдадыр. Тайга эдзэнде турар Хөндергей, Бажың-Алаак дээн ышкаш суурларга пилорамаларны саткаш тургузар, аңаа-ла кат-чимис болбаазырадыр биче хем-чээлдиң консерва цехтерин тургузар. База-ла Хөндергейге, Бүрөн-Хемге дээн чижектиг ногаа эки үнер черлерге, ону болбаазырадып, сайгарар айтырыгны шиитпирлээр. Араттар эдзин, сүдүн боттары сайгарар алыр арганы берип, тускай рынокту Кызылга ажыдар. Тараа тарып, ажаарына күчүлү техника херек болганда, МТС-терни диргизер. Дараазында кирер айтырыг – энергетика. Бажың-балгат, бүдүрүлгө тургузуп алырга электри күжү, чылыг чедишпес бооп турар. Кызылдың эрги ЧЭТ-ин немей тударына 2 млрд. рубльди чарыгдар, 10 млрд. рубль өртектиг чаа ЧЭТ-ти кылыр. Хову-Аксынга база чаа бичежек ЧЭТ-ти кылыр. Улай тудугже кирер. Хоорай, суурларыыс хөгжүвейн барган, аныяктарыыстың чурттаар бажың-балгады чок чылда-гааны тудуг материалдары кылыр завод, фабрикаларыыс Тыва чуртундан чиде бергенинде. Кызылга 2 млрд. рубль-биле туйубу заводун, бажың кылыр заводту диргизер, Улуг-Хемге 2 млрд. рубль өртектиг цемент заводун кылыр. Абаза – Ак-Довурак – Хандагайты оруун федералдыг эргелиг боорун чедип аар. Хандагайты – Боршоо таможняны делегей чергелиг кылыр. Тываның хөй-ле суурларына телевидениени ийги программаны, соталыг телефоннарның станцияларын ажылгалга кириер. Оон улай школаларны, эмнелгелерни тудар, оруктарны кылыр.

Эрткен 6 айлар иштинде кылдыган ажылдар база эвээш эвес – Кызылдың кудумчуларын кезээ чырыдып, оруктарын асфальт-биле шып эгелзэн, Мөңгүн-Тайганы электри-биле хандырганы, Москва-биле Тываның аразында дорт ужуп турар авиарейстерни чогултканы, 5000 кижжи кире бээр «Сүбедей» аттыг универсалдыг спорткомплексин тутканы, а кол-

ла чүве – Россия Федерациязының президентизи В.Путин Тывага кээрге, ооң-биле дугурушкаш, 32 млрд. рубльди республиканың сайзыралына дорт дузаламчыны алыр болганы. Бо миллиард-миллиард акша-төгөрик аңаа-ла чедип келбес, ону Күрүнө Думазының депутаттарының деткимчези-биле ап болур. Ынчанганда, ол Күрүнениң дээди органына бистиң бодуустуң киживис – депутады-выс турар ужурулуг. Аңаа-ла Сарыглар азы Саая дижик дээн эвес, ол 450 санныг Россия депутаттарының аразына билдингир, деңзилиг кижжи боору чугула. Ынчангаш ол депутатка кандидат кылдыр Сергей Шойгунун кыды төрзэн угбазы Ларисаны шилип алганы кончук шын. Шойгу деп ат Москва-ның кандыг-даа эжиктерин хала чокка ажыдыптар. Чадаанага төрүттүнген Сергей Шойгу деп эрни делегейде безин жүжүк-бижик билри улустан дыңнаваан улус ховар. Ол хире ат-алдарлыг чаңгыс чер-чурттууустуң угбазы Күрүнө Думазының депутады болу бээрге, аңаа дуза катпайн баар Россия чергелиг эрге-чагырга ажылдакчызы кайыын турар. Ынчан Тыва дээш чаңгыс Шойгу эвес, ийи Шойгу угбашкылар туржуп кээрге, оларның күженишкени ийи катап күчүлүг болу бээр.

Россия субъектилериниң иштинде экономика сайзыралының талазы-биле 88-ки черни ээлеп турар бистерге бут кырында катап туруп аарына күштүг партия деткимчези херек болгай. Ындыг партия чаңгыс – «Чаңгыс демниг Россия». Бо партиядан соңгулда даңгызын удурткан В.Путинниң мурнады хөгжүдөр 4 национал төлөвилелдери республикада кандыг-даа ырак суурларда чедип келген, ажык-дузанын көргүзе берген. Ийи талазында, бо партияның тургузукчуларының бирээзи чаңгыс чер-чурттууустуң Сергей Шойгу. Ооң төрзэн черинге көргүскен дузанының дугайында чугаалаан-даа ажыы чок! Тыва кижжи кежикти улуг, биче дивейн четтирип алгаш, ооң чажыын чандырыын кызыдар чүве болгай. Ынчап кээрде, бистерниң Шойгу-Маадырыыска четтиргенивис илередир чаңгыс таварылга бо-дур – «Чаңгыс демниг Россия» партиязын деткир, угбазы Ларисаны депшидер. Ынчанмастың аргазы чок, бо чылын безин Шойгу «Пор-Бажың» деп делегей чергелиг төлөвилелди боттандыргаш, Россияның Президентизи В.Путинни тыва чон-биле төрөлдештирипкен. Амыдыралыыс деңгели чер албас-даа болза, В.Путинниң чаңгыс-ла: «... хөй-ле черлерге чораан мен, хөйүнү көргөн мен, ынчалза-даа бо дег чараш оран көрбзэн мен» дээн сөстери бөмбүрзекте тарай берген. Шак ындыг кайгамчыктыг үнелел алган улус канчап туренги амыдыралдыг турар бис? Оон дүргени-биле уштунар. Бистиң деткээнивис партиядан, федерациядан чеже-даа хөй акша кээрге, ону шын ажылгап, чаңгыс демниг болбаазы-выска, амгы деңнелден-даа бадып боор бис. Мооң мурнунда чылдарда Москвадан хөй акша-төгөрик келбейн турган эвес, кээп турган. Ону чүгле күрүнөвис дээш, чонувус дээш ажыглавын барганыыс кончук. Ам биске дем херек. «Ооң кижизи, мооң кижизи» деп ылгажып турган херээ чок. Бистер дээрге, муң-муң чылдар иштинде демниг болгаш өгбелеривистен Тыва чуртун хевээр арттырып ап шыдаан-дыр бис. Ол езуна диргизер, эгидер. Чаа чазак парламент-

биле эптиг, чөптүг ажылдап эгелей берген. Ооң түннелинде, мынча чылдар иштинде бир дугаар, 2008 чылдың республика бюджетин ноябрь төңчүзүндө депутаттар хүлээп апкан. База бир хайгааралга алыр айтырыг кадрлар айтырыгы. Шаандакы совет система үезинде эки турганын демдеглевес аргажок. Бедик эрге-дужаалга ажылдаарда, адаандан көдүрлүп, депшир турган. Аңаа-ла таныыр кижизин, дөргүл-төрелин өрү тыртып аарга, кандыг түннелдиг болганын билир бис. Бо айтырыгга хамаарыштыр Ишжинде арат Ондар Найдан-оолдун: «Янзы-бүрү чергенин дарга-бошкаларын үстүндөн салза чүл?» дээн саналында ужуру бар. Амгы соңгулда системазы-биле көдээ черлерде дөргүл-төрөл дузаны-биле удурткучу дуржулгазы чок кижини соңгул алгаш, сузувус бадып-ла турар болгай. Россияның бир субъектизи удурткучуларны үстүндөн ам салып эгелей берген, ол харыысалганы улгаттырары билдингир. Сүт-Хөлден Сарыглар Бегзиниң көдээ ажыл-агыйның эртем-шинчилел институтун таварыштыр тыва аъттарны «Эзир-Кара» деп уксаалыг кылдыр үндүргөш, республикадан дашкаар садып-саарза чүл, ядыы амыдыралдыг улуска хендир-сиген (конопля) ууштап турбазы-биле 6 муң рубль түңнүг ээлиден берзе кандыгыл дээн айтырыглар күрүнө чергелиг бооп турар. Бо чоннун он-он саналдарының чүгле ийи-чаңгызы-дыр. «Чаңгыс демниг Россия» партиязының Тыва салбырының соңгулда даңгызының бажында турар Ш.Кара-оолдун соңгукчулар-биле ужуражылга үезинде чугаалаан сөстериин бир чамдыызы бо дээрзин ам база катаптап каалы.

Декабрь 2-де РФ-тиң Күрүнө Думазынче соңгулдалар Тывага кайгамчыктыг демниг болуп эрткен. Чоннун соңгулдага киришкен хуузу 80,85, а «Чаңгыс демниг Россияны» деткээни 89,21 хуу. Шак ындыг боорун кым-даа манаваан. Ноябрь эгезинде чамдык улус, соңгулдага чон улуг-ла дизе 70 хуу четсе хөңнү деп турган. Түңнел езугаар алырга, бо дээрге эң куду деннелдиг Би-Хем кожуунун соңгаан саны болган. Тыва иштинде Сүт-Хөл тергидээн – чоннун 99,39 хуузу соңгулдага келген, Россия иштинде тергидээн Чечня безин оон куду болган – 99,36 хуу. Март төңчүзүндө эрги эрге-чагырганы каш санныг кижиниң күткүшкүнү-биле деткип турган Барыин-Хемчик кожуун безин үшкү черни – 94,22 хуу-биле алган. Бистиң республикавыс соңгуур иденкей талазы-биле нитизи-биле Россияда чедиги черде, а Сибирьде бирги черде болган.

Кыска хуусаа иштинде тыва нитилелдин үзел-бодалы канчап мынчаар өскөрли бергени ол? Кол чылдагаан – республиканың чаа Чазанда. Ооң кылып турар ажылының угланышыныңында: чонга бүзүрөп, ооң үзел-бодалын, ооң амыдыралын экижидер дээн айтырыгларже бүгү таланың хемчеглерин а эгелзенинде. Чонувус республиканың аныяк удурткучузу Ш.Кара-оол-биле эки амыдыралды чедип ап болур-дур бис деп чүвеге бүзүрзэн. Эрткен үеден туттунарга, оон чел-кудурук, чесмыыс-даа үнемс дээрзин меде-релдиг чон билбес боор бе. Чоннун деми чаңгыс углуг апарганы ол. Чаа үениң, чаа эрге-чагырганың улуг чалгыын ам кым-даа доктаадып шыдавас, ол хүн келген тудум күжүн улам немээр болгай. Лариса Шойгувус Күрүнө Думазының депутады болурунга ам бүзүрө-ливис быйыккан. Ийи талазында, республиканың чаа Чазаа, ооң удурткучузу эң баштайгы белен эвес шыгалданы эки түннелдерлиг ажып шыдаан.

Улуг-Хем кожуунун баштыңының 2007 чылдың декабрь 2-де соңгулдаларының талазы-биле бадылаашкының түннелдерин тургузарының дугайында

УЛУГ-ХЕМ
КОЖУУННУҢ
ДЕВИСКЭЭР
СОҢГУЛДА
КОМИССИЯЗЫНЫҢ
ШИИТПИРИ
2007 чылдың декабрь 5
№250 Шагонар хоорай

Участок соңгулда комиссияларының протоколдарының бирги экземплярны үндө-зилээш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 70-ги чүүлүнүн 2-ги пунктузунга, Тыва Республиканың «Тыва Республикада тус чер бот-башкарылгазының соңгулар албан-дужаалдыг кижилериниң соңгулдаларының дугайында» Хоойлу-зунун 60-гы чүүлүңге дүүштүр, Улуг-Хем кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының док-таадыры болза:

1. Бадылаашкының даңгылары-ныче кириген соңгукчуларның санындан 46,35 хуу соңгукчулар киришкен Улуг-Хем кожуунун баштыңының соңгулдаларын эрткен болгаш күштүг деп санаар.

2. Улуг-Хем кожуунун баштыңына бадылаашкына киришкен соңгукчуларның санындан 64,09 хууу алган Кадыр-оол Шактарович Көшкендейни соңгуттурган деп санаар.

3. Бо шиитпирни чонга чарлаар.

Улуг-Хем кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының даргазы С.СЕРЕДАР.

Улуг-Хем кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының секретары А.САРЖАТМАА.

МАЛЧЫН КЫШТАГЛАРДА

Сүт-Хөл кожуунун ол-бо булуңтарында мал-маган оदारларына таарымчалыг ыжык, хүннээрэк тайгаларында, дагларында малчын араттар кыштаглаашкына органиастыг белеткенген.

Бир эвес кыштаглаашкыны зооветеринарлыг байдал-биле чорудар болза, кандыг-даа мал кышты хур ажар дээрзи-биле кым-даа маргыжып шыдавас. Кыштаглаашкына баш бурунгаар белеткенген мал азыраарына арга-дуржулгазы байлак малчыннар кожуунда эвээш эвес. Тодаргайлаарга, Тыва Республиканың алдарлыг малчыны Т.К.-Ч.Ондар Сарыг-Дашта кодан сыңмас чеди чүзүп малын чедишкенин азырап турар.

Оргу-Шөлдүн Кара-Дагда хоомай эвес кодан малдыг В.Т.-К. Ондарның база Ынак, Кошпалык Ооржактарның Тываның алдарлыг малчыннары Э.С.Күжүгеттин, Э.С. Ондарның, А.К.Монгуштуң кыштаглаашкыны өскөлөргө үлгерлиг Бораш ОНДАР.

Кызылдың № 2 школазының 80 чылынга

Тыва черниң ыржым булуң бирчизден
Өөренип чедип келген чоннуң төлүн
Талыгырда бедиктерже ужугарда,
Өөвүс болган школавыс чүглендирди.

АЛДАР-АТТЫГ
ЭШ-ӨӨРҮМ

Райондан өөренири-биле Кызылдың 2 дугаар школазынга чедип келген мен. Школа директору Алексей Мокур-оолович Белек-Байыр документи-леримни көргөш, хүлээп алган. Республикада чаңгыс ортумак школа бо. Ынчангаш Тываның шупту районнарындан өөреникчилер маңаа келир турган. Ангы-ангы черлерден келген, боттарывыс танышпас-даа болзувусса, чоорту таныжып найыралдыг, чурумнуг класс апарган бис. Бистиң кижизидикчи башкывыс Анна Максимовна Барыбина школа дооскужевиске бистиң-биле ажылдаан. Эртенги ээлчегде кичээлдээр, оон өрээлдеривиске чедип келгеш, идик-хевивис арыгланыр, чечен чогаал азы номчуур онаалгавыс номчуур бис, бижиир онаалганы кержээ, ийиги ээлчег соонда, клазывыска кылыр бис. Онаалга

күүсетпейн баар кижичок, бир эвес билбейн барган кижичок болза, аравыста айтыртынып, тайылбырлажып алыр бис.

Школаның азы клазывыстың хана солуннары үргүлчү үнүп турган. Аңаа багай өөредилгелиг, идепкей чок улусту бактап чуруптар. Чурудупкан кижичок ыглап-даа олурар-ла. Ыядынчыг-ла чүве.

Суббота кержээлеринде хөйүнү оюннары: телефоннажыр, чинчи чажылары, танцылаар, хөгжүм херекселенге кандыг-бир аялганы тып, ырлаар бис. Оюнга чазыг кылыпкан кижичок «шииткелге» онаажыр: ырлаар, танцылаар, шүлүктээр, дириг амытаннар өттүнер. Адыг өттүнүн дээн кижичок анай-даа өттүнө бээр. Хөктүг-ле солун чүве.

Шыдыраа, хылдыг хөгжүм, журналистер, дааранырынга өөренир бөлгүмүр турган. Анна Мак-

симовна биске дааранырынын, аргыырынын аргаларын айтып берип турган. Келир үеде даараныр, аргыыр шеверлер болур бис деп уруглар чугаалаар турган. Шынап-ла, олардан кончуг даараныкчылар, аргыыр улус үнген чоржук.

Сургуулдарның киржилгези-биле кончуг солун концерт организастан, хоорайга, чоок-кавынын суурларынга көргүзүп, оларның үнелелин ап турганывысты ам-даа сактып чугаалажыр бис.

Хөгжүм оюн-тоглаадан аңгыда, кол сорулгавыс — өөредилге, а өөредилгевис багай эвес турган. Онгу классты 1950 чылдың июнь 28-те 31 кижичок доостувус. Бистиң аравыстан Бичелдей Иргит эң эки өөредилгелиг болгаш чурумнуг диртип, школаны мөңгүн медаль-биле дооскан. Бышкан билигнің аттестадын холга алгаш, өөрүүрү-вүстү чүге деңээр. Доозукчулар-биле Тыва областың күүсекчи комитетинин оралакчы даргазы Хертек Амырбитовна Анчымаа ужуражылга кылган. Ужуражылгага Тывага тыва национал кадрлар, эң ылаңгыя школаларда башкы эртемниглер чедишпезин демдеглээн. Эмчи, шүүгү ажылдакчылары, ужудукчу эртем чедип алыр күзелдиглерден аңгыда, колдуу Абаканның башкы институтунче кирер болган бис. Ынчангаш күзелин чедип ап, Тыва-

зынга эки ажылдап чораан чаңгыс-классчыларым: Д.К.Куулар — дээди эртемниг баштайгы тыва эмчи, Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи. Арга-сүме эмчилерге

айтып берип, Аарыг кижичок амы-тынын камгалап ап, Кайгамчыктыг эмниг

оьттуг Тывавыста Сээң четпээн чериң-даа чок. Арат чоннуң кадыы дээштиң Амыр-дыш-даа билбейн чордун, Чоннуң сени үнелээштиң алдар атты сөңнеди-даа.

Прокурорлар: Ш.С.Куулар — дээди эртемниг юрист, прокуратура шугумунга 52 чыл ажылдаан, «Россия Федерациязының алдарлыг юризи», «Россияның Чингине прокуратуразының алдарлыг ажылдакчызы», В.Д.Доруун-оол — прокуратура, комсомол шугумунга ажылдаан соонда, БАЛКЭ Тыва обкомга бирги секретарь, СЭКП Тыва обкомунга административтиг килдис эргелекчизи бооп ажылдап чораан.

Коммунал ажыл-агый ажылдакчызы К.Монгуш — Шагаан-Арыг хоорайның коммунал ажыл-агыйына үр чылдарда директорлаан, «Тываның коммунал ажыл-агыйының алдарлыг ажылдакчызы», Тывада ат-сураа билдингир журналист, чогаалчы, эртемденнар: С.К.Хертек, Е.Д.Танова, В.С.Шаравин, О.О.Салчак, С.С.Салчак, К.Б.Салчак.

Ужудукчулар: К.Куулар, А.Чимий-оол «Тыва АССР-ниң алдарлыг ужудукчузу» аттың эди-

лекчилери.

Школалар директорлары, башкылар: Б.С.Иргит, Э.С.Куулар, Д.С.Монгуш, Б.Л.Куулар, А.Шаңнаа, М.И.Чыргал, Д.Монгуш, Т.О.Сат, Б.Х.Хүреш-оол, Д.Сарыг, С.М.Содунам, К.С.Ховалыг, Б.М.Монгуш, А.М.Топай, С.Куулар, Х.Б.Таржаа оларның Тываның өөредилге адырынга кириген үлүг-хуузу дыка улуг. Оларның өөреникчилери, өөреникчилериниң өөреникчилери ам Тывавыстың сайзыралы дээш ажылдап чоруурлар.

Доң-на черни казып оьттаан Догда хой дег эртинени Төрээн чонга бараан болган Төлөптиг-ле өөрүмнү Иштик черниң оьдун оьттаан Инек, хой дег эртинени Ишчи чонга бараан болган Идепкейлиг эштеримни Эштеримниң топтуг чаңы Эриг хаакка дөмей ийин Эптеп сөглээр чугаа, домаа Эмин эрттир кижизиг-ле. Өөрүмнүң ээлчег чаңы Өл-ле хаакка дөмей ийин, Өөрүп сөглээр чугаа, сөзү Өөредилгиг, угаадыглыг.

Эштеримниң мергежилниң аайы-биле төрээн чуртунга бараан болуп, күрүнениң болгаш ниитилелдиң ажылдарына идепкейлиг киржиң — мынчаар чурттап-ажылдап чорааннар. Амгы үениң сургуулдарына эки өөренирин, чурумнуг болурун, келир үеде төлөптиг онзагай кижилер болурун чагыыр, күзээр-дир мен.

Монгуш КАНДАН,
хоочун башкы.

КОЛ СОЦИАЛ-ЭКОНОМИКТИГ КӨРГҮЗҮГЛЕР

Бо чылдың он айларында республиканың үлетпүр бүдүрүлгелери (хуу сайгарлыкчыларны кириштир) 2667,8 млн. рубльдиң барааннарын бүдүрүп, ажылдарын күүседип, ачы-дузанын чедирген. Ол хемчээлдиң 46 хуузу казып тывар үлетпүрнүң бүдүрүлгелеринге онаажып турар, болбаазырадыр бүдүрүлгелерге болгаш электри энергиязын, газы, сугну хуваарына 27 хуу. Ажыктыг казар байлакты казып тыварының хемчээли 4,9 хуу, болбаазырадыр бүдүрүлгелер бараан бүдүрерин 4,9 хуу өстүргөн, энергетика — 6,9 хуу кудулаан. Үлетпүр продукциязының кол 57 хевирлерин бүдүрерин эрткен чылдың бо үези-биле деңээр, ооң 29 хевиринге кудулаашкыны болдурган.

Бо чылдың ноябрь 1-ниң байдалы-биле алырга, кездээ ажыл-агыйның шупту бараан бүдүрүкчүлери 2194,0 млн. рубльдиң продукциязын бүдүргөн, эрткен чылдың бо үези-биле деңээр, 113,0 хуу болган. Кездээ ажыл-агыйның улуг болгаш ортумак бүдүрүлгелери 2,8 муң тонна тарааны ажаап алган, 87,6 тонна катюфельди каскан болгаш ажык шөлдөн 23 тонна ногаа дүжүдүн алган.

Шупту кездээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринде мыйыстыг бода малдың баш саны 129,7 муң четкен, эрткен чылдың бо үези-биле деңээр, 15,4 хуу өзүлдеги болган. Хой, өшкү 933,1 муң баш (өзүлде 11,3 хуу), хаван — 33,9 муң баш (өзүлде 2,9 хуу). Бо чылдың 9 айларында ээтти, сүттү бүдүрери көвүдээн, дагаа чуургазын бүдүрери баткан.

Бо чылдың он айларында автомобиль транспорту-биле 1284,9 тонна чүкүтү сөөрткен. Чүк саарылгазы 7,3 хуу өзүлдеги болган. 209,7 млн. тонна-км болган. Харылзаа бүдүрүлгелери 415 млн. рубльдиң ачы-дузанын чедирген, ооң иштинде чурттакчы чонга — 208,7 млн. рубльдин.

Кол капиталга инвестиция. 2007 чылдың январь-октябрьда акшаландырышкынын шупту дөстөрүнүн өңчүнүң шупту хевирлерининг организациялары болгаш бүдүрүлгелери 1251,4 млн. рубль

хемчээлге инвестицияны шингээдиң алган (немээн өртөккө үндүрүлгелер чокка), ол эрткен чылдың бо үезинге деңээр, 20,3 хуу кудулаан.

Бо чылдың он айларында республикага ниити шөлү 16,0 муң дөрбелчин метр 187 бажыңны туткан. Хуузунда бажың тудуп турар тудугжулар чээлининг дузазы-биле ниити шөлү 12,8 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлүн туткан болгаш ол ниити ажылгалга кирген чуртталга шөлүнүң 79,8 хуузу болуп турар.

2007 чылдың январь-октябрьда үүрмектеп садар бараан саарылгазы 5820,1 млн. рубль болган, деңештирген өртөктер-биле эрткен чылдың бо үезинге деңээр, 8,8 хуу хөй болуп турар. Үүрмектеп садар бараан саарылгазы ортумак болгаш улуг бүдүрүлгелериниң 10 хуузундан, биче бүдүрүлгелериниң 20,3 хуузундан, рыноктан дашкаар сайгарлып турар хуу сайгарлыкчыларның 43,0 хуузундан, рынокка саткан барааннарын 26,6 хуузундан тургустунган. Үүрмектеп садар бараан саарылгазының структуралында аш-чем барааннарынның деңизигүүрү 48,6 хуу, аш-чемге хамаарышпас барааннар — 51,4 хуу болуп турар.

Бо чылдың он айларында республиканың чурттакчы чонунга 1766,5 млн. рубльдин төлеверлиг ачы-дузанын чедирген, эрткен

чылдың бо үези-биле деңээр, 18,5 хуу хөй болуп турар. Чурттакчы чонга чедирген шупту төлеверлиг ачы-дузаның 61,1 хуузу улуг болгаш ортумак бүдүрүлгелерге хамааржыр. Чурттакчы чонга чедирген төлеверлиг ачы-дузаның ниити хемчээлинде транспорт ачы-дузазы кол черни ээлеп турар (28,3 хуузу). Коммунал ачы-дузазы 308,8 млн. рубль болган азы ниити чедирген ачы-дузаның 8,9 хуузу.

Чыл эгезинден бээр хереглел өртөктериниң каттышкан индекси 108,3 хуу болган, ооң аш-чем барааннарына — 111,0 хуу, аш-чемге хамаарышпас барааннарга 105,9 хуу, чурттакчы чоннуң төлеверлиг ачы-дузанына 107,8 хуу болган.

Чыл эгезинден бээр аш-чем барааннарына өртөктериниң улуг өзүлдези хендир үзүңге (1,6 катап), кадыг болгаш чымчак быштактарга (1,5 катап), тараа далганына (32,2 хууга), хлеб болгаш хлеб булочка кылыгына (31,3), риске (29,1), мажорон кылыгына (26,5), дагаа чуургазына (22,0) ак саржага (20,2) чыңге тараага (20,0), сүт болгаш сүт продукциязына (11,3) эътке болгаш дагаа эддинге (8,3 хууга) болганы демдеглеттинген.

Аш-чемге хамаарышпас барааннарга улуг өзүлде ювелир кылыгына (21,3 хуу), тудук материалдарына (13,5), тааклы кылыгына (13,5), чуур болгаш аштаар дериг-херекселдерге (12,0), автомобиль бензининге (6,7 хууга) өзүлде болган.

Чыл эгезинден бээр чурттакчы чоннуң төлеверлиг ачы-дузанының өртөктеринге болгаш тарифтеринге тодаргай өзүлде өөредилге ачы-дузанына (21,3 хуу), школа назыны четпээн уруглар кижизидилгезинге (19,1), хоорайның телефон харылзаазына (11,1), медицинага (10,3), чуртталга-коммунал ачы-дузанына (8,7 хуу) болганы демдеглеттинген.

Октябрьда үлетпүр барааны-

ның бүдүкчүлериниң өртээн эрткен чылдың бо үези-биле деңээр, 10,1 хуу өскен, а кездээ ажыл-агый продукциязын сайгарарының өртээ 4,2 хуу өскөн.

Саң-хөө яамызының берген медээзи-биле алырга, бо чылдың он айларында республиканың каттышкан бюджетин орулгалар талазы-биле 8264,5 млн. рубльге, чарыгдалдарны — 7390,3 млн. рубльге күүсеткен. Каттышкан бюджеттин чарыгдалдар структуралында социал-культура хемчеглеринче 5662,4 млн. рубльди чоруткан азы чарыгдалдың ниити түнүнүң 76,6 хуузу болуп турар.

Федералдыг үндүрүг албанының ТР талазы-биле эргелелиниң оперативтиг медээзи-биле алырга, үндүрүлгелер, чыылдалар болгаш өске-даа албан төлээр төлеверлерден бюджет системазынче 1249,3 млн. рубль кирген, ооң иштинде девискээр бюджетинче — 1107,0 млн. рубль, федералдыг бюджетке 142,3 млн. рубль. Үндүрүлгелериниң болгаш чыылдаларның кирилдизиниң хемчээли 2006 чылга деңээр, 5,6 хуу өскөн. Үндүрүлгелер болгаш чыылдалар талазы-биле бюджет мурнунда өрениң ниити түнү 678,8 млн. рубль болуп турар.

Кредитор өрениң ниити түнү 2389,4 млн. рубль болган, ооң иштинде хуусаазы эрткени — 1657,9 млн. рубль. Банкыларда болгаш чээшклинде чээли талазы-биле өрениң түнү 157,1 млн. рубль болган, ооң иштинде хуусаазы эрткени — 59,8 млн. рубль. Бо чылдың октябрь 1-ниң байдалы-биле алырга, дебитор өрениң ниити түнү 1432,9 млн. рубль болган, ооң иштинде дебитор өрениң 75,9 хуузуна хуусаазы эрткен болуп турар.

Бо чылдың 9 айларында ортума-биле бир ажылдакчыга санаттыг шалың акшазы 9863,2 рубль болган болгаш эрткен чылдың бо үези-биле деңээр, 10,0 хуу өскөн.

2007 чылдың сентябрь төңчүзүнде чурттакчы чоннуң ажыл кылып шыдаар назылыг кижилериниң саны 133,3 муң кижичок болган. 15-72 харга чедир чурттакчы чоннуң ажыл кылып шыдаар кижилериниң деңели 61,1 хуу болган. Экономиктиг ажыл-чорудулганың шупту хевирлеринде 104,9 муң кижичок хаара туттунган (ажыл кылып шыдаар кижилериниң 78,7 хуузу). Чурттакчы чонну ажылга хаара тудар күрүнө албан черинге, бо чылдың октябрь төңчүзүңге чедир ооң учедунга, 10,8 муң кижичок турган, оларның иштинден 9,8 муң кижичок ажыл чок деп хүлээп көргөн.

2007 чылдың январь-сентябрьда республикага 5354 уруг төрүттүнгөн азы 1000 чурттакчыга онааштыр 23,0 уруг төрүттүнгөн, ол 2006 чылдың үези-биле деңээр, 20,4 хуу хөй болуп турар. 2744 кижичок өлүп хораан азы 1000 чурттакчыга хамаарыштыр 11,8 кижичок өлгөн болуп турар. Эрткен чылдың бо үези-биле деңээр, республикада чурттакчы чоннуң чыгаар өзүлдези 1,7 катап көвүдээн.

Бо чылдың он айларында республика девискээринче 715 кижичок кирип келген болза, ооң девискээринден 1723 кижичок үнүп чоруткан. Республика девискээринден үнүп чоруп турар кижилер 1008-ке көвүдээн, 2006 чылдың ол-ла үезинде 616 турган.

2007 чылдың он айларында республиканың иштики херектер органнарына 6666 кем-херек үүлгедиглери бүрүткеттинген. Чурттакчы чоннуң 100 муң кижизинге онааштыр 2154 кем-херек үүлгедиглери онаажып турар, а эрткен чылдың он айларында 2764 турган. Ангы-ангы кем-херек үүлгедиглерин кылган 4090 кижилерни тодараткан азы 2006 чылдың он айларына деңээр, 91,3 хуу болуп турар. Ооң иштинде херээженнер 694 кижичок, 14 хардан 18 харга чедир эээдилер 413 кижичок. Республикада кем-херек үүлгедигшиктерин илередип тывары 61,5 хуу болган, 2006 чылдың ол-ла үезинде 57,2 хуу турган.

Күрүнө статистиказының федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле девискээр органы.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

2007 чылдың декабрь 2-де Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының бешки чыыжының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле бадылаашкынның түннелдериниң дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының протоколун доктаадырының дугайында

2007 чылдың декабрь 5 №20/139-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссияларының протоколдарының медээлеринге үндезилээш база «Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 81-ги чүүлүнүң 6-гы пунктузу эзугаар Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

тарының соңгулдаларына бадылаашкынның түннелдериниң дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының протоколун доктаадыр (капсырган). 2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар. Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНДАР. Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш.САМБАЛА.

Table with 11 columns: Party name, and 10 columns of numbers, and a final percentage column. Rows 19-28.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНДАР. Комиссияның оралакчызы О.В.ФОРТУНА. Комиссияның секретары М.Ш.САМБАЛА. Комиссияның кежигүннери И.В.БАБКИНА, Д.И.КОЛЬЧИКОВ, К.С.МОНГУШ, М.С.ОНДАР, Н.О.ОХЕМЧИК, Ю.О.САЙЗУ, С.Ч.САТ, Э.М.СОНАМ, А.К.ЧАШ-ООЛ.

Т.Ч. Протоколга 2007 чылдың декабрь 5-те __ шакта __ минутада ат салган

2007 чылдың декабрь 2-де Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының бешки чыыжының депутаттарының соңгулдалары

Тыва Республиканың девискээринге бадылаашкынның түннелдериниң дугайында Россия Федерациязының субъектизиниң соңгулда комиссиязының ПРОТОКОЛУ

Россия Федерациязының субъектизиниң девискээринде девискээр соңгулда комиссияларының саны 19. Бадылаашкынның түннелдериниң дугайында Россия Федерациязының субъектизиниң соңгулда комиссиязының протоколун аңаа үндезилээш тургускан девискээр соңгулда комиссияларының бадылаашкынның түннелдериниң дугайында протоколдарының саны 19. Бадылаашкынның түннелдерин күш чок деп санаан соңгулда участоктарының саны 0. Бадылаашкынның түннелдерин күш чок деп

санаан соңгулда участоктарына бадылаашкын түнүп турар үеде соңгукчулар даңзынче кириген соңгукчуларның ниити саны 0. Бадылаашкынның түннелдериниң дугайында девискээр соңгулда комиссияларының протоколдарының тургусканының шынныын баш удур хынаан соонда, девискээр соңгулда комиссияларының айыттыганын протоколдарында кириген медээлерин түннээ арга-биле Россия Федерациязының субъектизиниң соңгулда комиссиязының доктаатканы болза:

Table with 17 rows and 10 columns of numbers. Rows 1-17.

Summary table with 2 columns: Candidate name and percentage. Row 18.

Table with 3 columns: Description, Эрзиниң, Шуптузу. Rows 1-17 and 18-28.

Large table with 17 columns: Party name, and 16 columns of numbers. Rows 1-13.

Девискээр соңгулда комиссияларының протоколдарының медээлери	Тере-Хөл	Тес-Хем	Тожу	Улуг-Хем	Чаа-Хөл	Чеди-Хөл	Кызыл	Мөнгүн-Тайга	Өвүр	Би-Хем	Сүт-Хөл	Танды	Ак-Довурак	Бай-Тайга	Барыш-Хемчик	Чөөн-Хемчик	Каа-Хем	Кызыл хоорай
14 Ажыглаттынмаан учеттан үндүр бижидериниң шынзылгаларының саны	00014	00026	00012	00041	00011	00040	00059	00000	00029	00062	00021	00022	00042	00002	00029	00009	00024	00113
15 Девискээр соңгулда комиссияларының соңгукчуларга бергени учеттан үндүр бижидериниң шынзылгаларының саны	00000	00000	00000	00000	00009	00000	00002	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00009	00083	00000	00156
16 Чидирген соңгулда бюллетеньнериниң саны	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00009
17 Алырында барымдаалап көрбээн бюллетеньнериниң саны	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00000	00001
Кандидаттарның федералдыг даңзызын бүрүткеткен политиктиг партияларның ады	Кандидаттарның федералдыг даңзы бүрүзүнге берген соңгукчуларның үнүнүн саны																	
18 1 «Россияның аграр партиязы» политиктиг партия	00006	00017	00015	00021	00006	00011	00105	00001	00009	00057	00007	00035	00035	00021	00036	00030	00041	00314
19 2 «Хамааты туруштуң күжү» Бүгү-россияның политиктиг партиязы	00003	00003	00011	00008	00007	00000	00015	00000	00006	00011	00005	00011	00000	00004	00003	00005	00014	00126
20 3 «Россияның демократтыг партиязы» политиктиг партия	00002	00002	00003	00011	00003	00001	00004	00001	00004	00001	00001	00000	00006	00003	00002	00005	00004	00025
21 4 «Россия Федерациязының Коммунисттиг партиязы» политиктиг партия	00041	00072	00082	00217	00114	00184	00387	00030	00035	00215	00049	00184	00097	00067	00075	00094	00142	01798
22 5 «Барыш үзелдиг күштерниң эвилели» политиктиг партия	00000	00003	00003	00007	00003	00001	00007	00004	00008	00013	00000	00002	00002	00003	00004	00003	00007	00079
23 6 «Социал чептүг чоруктуң партиязы» политиктиг партия	00000	00007	00001	00008	00006	00002	00016	00003	00004	00002	00003	00010	00004	00006	00006	00003	00036	00141
24 7 «Россияның либерал-демократиялыг партиязы» политиктиг партия	00007	00025	00059	00087	00020	00050	00294	00007	00016	00123	00009	00127	00069	00029	00031	00030	00130	01630
25 8 «Чептүг Россия: Төрзөн чурт/Пенсионерлер/Чуртталга» политиктиг партия	00007	00055	00074	00126	00029	00027	00294	00007	00011	00134	00032	00092	00072	00033	00041	00072	00170	02058
26 9 «Россияның патриоттары» политиктиг партия	00006	00040	00017	00067	00026	00009	00083	00011	00025	00033	00010	00026	00027	00022	00045	00041	00032	00454
27 10 «Чаңгыс демниг Россия» Бүгү-россияның политиктиг партиязы	00805	03914	02412	09242	02953	03267	08621	02449	04003	04543	04565	06106	05085	05630	07180	09366	05141	29590
28 11 «Россияның каттышкан демократтыг партиязы «Яблоко» политиктиг партия	00001	00005	00015	00010	00005	00001	00017	00000	00011	00011	00001	00015	00012	00004	00004	00002	00007	00143

РФ-тиң субъектизиниң соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНДАР.
Комиссияның секретары М.Ш.САМБАЛА.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының, Төлээлекчилер палатазының ийги чыыжының депутаттарының соңгулдаларын белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле хемчеглерниң Календарь планының дугайында

2007 чылдың декабрь 5 №20/140-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың «Тыва Республикада соңгулда комиссияларының системазының дугайында» Хоойлузунуң 5-ки чүүлүн удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгулда

комиссиязының доктаадыры болза:

1. 2008 чылдың март 2-де Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының, Төлээлекчилер палатазының ийги чыыжының депутаттарының соңгулдаларын белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле хемчеглерниң Календарь планын доктаадыр (капсырган).

2. Бо доктаалды девискээр соңгулда комиссияларының чорудар, республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНДАР.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш.САМБАЛА.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың организацияларына, албан черлеринге болгаш бүдүрүлгелеринге инвалидтерге ажилчын олуттарны аңгылап бээриниң Чурумун бадылаарының дугайында

2007 чылдың август 20 №823 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың 2004 чылдың март 16-да №608 УХ-1 «Социал камгалал хереглеттинип турар хамаатыларга ажилчын олуттарны аңгылап бээриниң дугайында» (2005 чылдың октябрь 14-те №1392 УХ-1 эдилге-биле) хоойлузу болгаш Тыва Республиканың 2007 чылдың март 20-де №389 «Тыва Республикада күш-ажыл рыногунда байдалдарны экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалы езугаар, инвалидтерниң ажилга кирип алырынга немелде магадылалдарны хандыраар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың организацияларына, албан черлеринге болгаш бүдүрүлгелерге инвалидтерге ажилчын олуттарны аңгылап бээриниң Чурумун бадылаар.

риңиң Чурумун бадылаар.

2. Социал камгалал хереглеттинип турар болгаш муниципалдыг албан девискээрлеринге ажил дилээр талазы-биле бергедээшкннерге таваржып турар инвалидтерге ажилчын олуттарны аңгылап бээр талазы-биле хемчеглерни чыл санында чорударын Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылганың органның удуртукчуларына дагзыр.

3. Бо доктаалдың күүселдезин Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының комплекс-тиг социал-экономикиг хөгжүлдезиниң эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың август 20-де №823 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың организацияларына, албан черлеринге болгаш бүдүрүлгелеринге инвалидтерге ажилчын олуттарны аңгылап бээриниң чуруму

Бо Чурум Тыва Республиканың 2004 чылдың март 16-да №608 УХ-1 «Социал камгалал хереглеттинип турар хамаатыларга ажилчын олуттарны аңгылап бээриниң дугайында» хоойлузу езугаар Тыва Республиканың организацияларына, албан черлеринге болгаш бүдүрүлгелерге инвалидтерге ажилчын олуттарны аңгылап бээриниң чуруму болгаш таваржып турар кижилерге берип болгу дег ажилчын олуттарының саны.

1. Нити чүүлдер

1. Квота – ажил берикчииниң социал камгалал хереглеттинип турар болгаш ажил тып алырынга бергедээшкннерге таваржып турар кижилерге берип болгу дег ажилчын олуттарының саны.

2. Ажилче хаара тудар органның чоруткан бижии-биле азы күш-ажыл керээзи-биле социал камгалал хереглеттинип турар инвалидтерни тургускан квотаның хемчээл езугаар ажил берикчизи ажилга хүлээп алыр.

3. Бүдүрүлгелерге, албан черлеринге болгаш организацияларга ажилчын олуттарны квоталаарын инвалидтерни ажилга хаара тударына деткимче болуру-биле чорудар.

4. Албан чериниң ажилдакчыларының даңзызында 100 ажилчын олуттун, ооң иштинде бо категорияның хамаатылары ажилдал турар-даа болза, 3 хуузу кылдыр кожуун, хоорай чагыргалары квотаны тодардыр.

5. Организацияларда ажилдал турар инвалидтерге ажил берикчизи инвалидтерниң келдерел программазы езугаар күш-ажылга таарымчалыг байдалды тургузар.

6. Инвалидтерниң боттарының тургусканы организациялар, инвалидтерниң хөй-ниити каттыжышкынының кириген капиталындан тургустунган организациялар болгаш инвалид-

терниң хөй-ниити организациялары ажилчын олуттарны квоталаары албан эвес.

7. Кожууннарның, хоорайларның ажилче хаара тудар төптөринге ажил берикчилери ай санында:

инвалидтерниң ажилче хаара тударына деткимче болур болгаш мергежилдер келдердинге ажыктыг медээлерни;

инвалидтерни ажилче хүлээп алыр квоталары күүседир, хос ажилчын олут (албан-дужаал) дугайында медээлерни бээр хүлээлгелиг.

8. Муниципалдыг албан девискээрлеринге ажилчын олуттарны аңгылап

бээриниң чуруму болгаш байдалдары

8. Муниципалдыг албан девискээрлеринге инвалидтерни ажилче тургузар квоталарны кожуун чагыргалары чыл санында бадылаар.

9. Тус чер бот-башкарылганың органны ажилчын олуттар квоталаарда кожуунуң күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдэ эргелели-биле кады дараазында хемчеглерни чорудар:

ажыл берикчилеринден ажилдакчыларының даңзызын езугаар ортумаак санын билип алыр;

алган медээлеринге даянга, организацияда ажилдал турар бо категорияның хамаатыларын көргөш, квотаның ажилдал санаар.

10. Кожуун, хоорай чагыргаларының баштыңы февраль 1-ден орай эвезте кожуунда организация бүрүзүнге бир чылдан эвээш эвес хуусаада квоталарны киригериниң дугайында доктаалды үндүрер. Херек аларга кожуун чагыргалары ооң хуусаазын эде көрүп болур.

11. Тус чер бот-башкарылганың органны-биле керээ езугаар организациялар тургускан квота санына инвалидтерни ажилга хүлээп алыр.

12. Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар төптөриң күрүнө албан черлериниң организацияларына кожуун чагыргалары боттарының

тургускан квоталарының дугайында медээни квота киригеринге чедир үш айдан эвээш эвес хуусаада бижимел хевирге берген турар.

13. Организациялар квота күштүг бооп эгелээш хуусаага чедир инвалидтерни хүлээп алыр дээр ажилчын олуттарны курлавырлаар болгаш инвалидтерни хүлээп алырын органи-заастаар, ол ышкаш квота тургускан хүнден эгелээш инвалидтер ажилдал турар ажилчын олуттарны камгалаар хүлээлгелиг.

14. Квота тургускан соонда тывылган ажилчын олуттарга хууда келдерел программалыг инвалид хамаатыларны хүлээп алыр.

15. Тургускан квотаның аайы-биле ажилче кирип турар инвалидтерни ажилче хаара тудар төптүн чоруткан бижии-биле азы организация боду хүлээп алыр. Ажилче чорудуп турар хамаатының бижинге «квота аайы-биле» деп демделгелди ажилче хаара тудар төп бижири.

16. Кожууннарның чурттакчы чонну ажилга хаара тудар төптөринден организациялар ажилчын олуттар квоталаарының дугайында медээлерни айтыраар болгаш алыр эргелиг.

17. РФ-тиң Күш-ажыл хоойлузуңуң 58, 67 чүүлдери езугаар организациялар-биле күш-ажыл хамаатыларын чарган хамаатыларны ажилга кирген деп санаар.

18. Ажилга кирген инвалидтерниң ажил төлевериниң хемчээли ажилче кирип турган хүнүнде Тыва Республикада амыдырал-чурттаарының кудуку денчелиниң хемчээлинден эвээш эвес болур ажурлуг.

III. Квотаның күүселдезин хынаары.

Квотаны күүсетпээн таварылгада

2008 чылда чуртталга бажыңнарының болгаш коммунал ачы-дузазының төлевериниң республика стандарттарының дугайында

2007 чылдың декабрь 3 №1054 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чуртталга кодекзиниң 159 чүүлүнге, Россия Федерациязының Чазаның 2007 чылдың июнь 26-да «2008-2010 чылдарда чуртталга бажыңнарының болгаш коммунал ачы-дузазының төлеверлериниң федералдыг стандарттарының дугайында» № 405 доктаалына дүүштүр, Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулганың бюджеттеринге республика бюджетинден берип турар, бюджеттер аразының трансферттериниң хемчээлин тодардыр сорулга-биле, ооң иштинде чуртталга бажыңнарының болгаш коммунал ачы-дузазының төлеверлериниң талазы-биле сан-хөө дузазын чедирери-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2008 чылда чуртталга бажыңнарының болгаш коммунал ачы-дузазының өртээниң төлевериниң республика стандарттарын тургузар;

а) чуртталга бажыңнарын ажаап тударына болгаш септелгезинге база коммунал ачы-дузазының экономикага үндезилеттинген чарыгдалын 100 хуу хемчээлге хамаатыларның төлээр республика денчелиниң стандартын;

б) чуртталга бажыңнарының болгаш коммунал ачы-дузазының төлеверинге хамаатыларның бодунуң чарыгдалының эң үстүкү үлүүнүң республика стандартын өг-бүлениң каттышкан орулганының 22 хуу хемчээлинге;

харысалга
19. Квотаны күүседириниң хыналдазын Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органны чорудар.

20. Бир эвес күш-ажыл хоойлужудулгазы езугаар квоталар аайы-биле аңгылаан азы тургустунган ажилчын олуттарга инвалидтерни хүлээп алган болза, квота күүсеттинген деп санаар.

21. Квотаның тургускан хемчээли езугаар ажилчын олутче инвалидтерни хүлээп алырындан ойталаан таварылгада РФ-тиң хоойлужудулгазы езугаар организацияның удуртукчузуңга административтиг харысалганы оонаар.

22. Организациялар квартал санында отчеттуг үениң соонда айның 10-га чедир хуусаада кожуун, хоорай чагыргаларына квотаның күүселдезиниң дугайында медээлерни бо чурумда кошкан майык-хевир езугаар бээр хүлээлгелиг.

23. Кожуун, хоорайларның чурттакчы чонну ажилче хаара тудар төптөри квартал санында отчеттуг үениң соонда айның 15-ке чедир хуусаада Тыва Республиканың Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар күрүнө албанының агентилелинге квотаның күүселдезиниң дугайында медээлерни бээр хүлээлгелиг. Тыва Республиканың Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар күрүнө албанының агентилели квартал санында отчеттуг үениң соонда айның 20-ге чедир хуусаада нити түңнээ медээни Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызына бээр хүлээлгелиг.

в) бир кижиге чурттаар оран-саваның нити шөлү 18 дөрбелчин метр хемчээлге, чуртталга бажыңнының шөлүнүң социал нормазының республика стандартын.

2. Бир айда чурттаар оран-саваның нити шөлүнүң 1 дөрбелчин метринге коммунал ачы-дузазын бээриниң өртээниң болгаш Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулглар талазы-биле айда чурттаар оран-саваның нити шөлүнүң 1 дөрбелчин метринге чуртталга бажыңнының капитал септелгезиниң өртээниң эң үстүкү республика стандарттарын бадылаар.

3. Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың январь 19-та «2007 чылда Тыва Республикага чуртталга-коммунал ачы-дузазының өртээниң регионалдыг стандартын тургузар дугайында» №83 доктаалын 2008 чылдың январь 1-ден эгелеп күш чок деп санаар.

4. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

5. Бо доктаалдың күүселдези дээш контр-рольду Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының комплекс-тиг социал-экономикиг хөгжүлдэ эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының хүлээлгезин күүседип турар И.ЧУЧЕВ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

«Тыва Республикада эптештирилге судьяларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириринин дугайында

*Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың май 16-да хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың июнь 8-те чүүлүг деп көргөн
Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың октябрь 17-де дагын катап хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың ноябрь 28-те чүүлүг деп көргөн*

1 чүүл

1999 чылдың ноябрь 4-те №363 «Тыва Республикада эптештирилге судьяларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелерни кирир:

1) адында «Тыва Республиканың Хоойлузу» деп сөстөрни «Тыва Республиканың Конституция хоойлузу» деп сөстөр-биле солуур;

2) 2, 12, 15 чүүлдерде чогуур падежте «Бо Хоойлу» деп сөстөрни чогуур падежте «Бо Конституция хоойлузу» деп сөстөр-биле солуур;

3) 7 болгаш 8 чүүлдерни дараазында редакция-биле бижири:

«7 чүүл. Эптештирилге судьязының албан-дужаалыгына томуйлаарының чуруму
1. Эптештирилге судьяларын Тыва Республиканың Чазаның Даргазының саналдап киригени-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазы албан-дужаалга томуйлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазы эптештирилге судьязын албан-дужаалыгына томуйлаарының дугайында айтырыгны Тыва Республиканың Чазаның Даргазының саналын алган үезинден эгелээш, бир айдан орай эвес хуусаада көөр.

2. Эптештирилге судьязы бүрүзүн Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Регламентинде доктааттынган чурум езугаар хуузунда албан-дужаалга томуйлаар. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының доктааттынган санындан хөй үнү алган кижини

«Муниципалдыг албан-хаакчыларының мергежил разрядтарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун күжүн чидирген деп санаарының дугайында

*Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың октябрь 17-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың ноябрь 28-те чүүлүг деп көргөн*

1 чүүл

2000 чылдың ноябрь 27-де үнген № 785 «Муниципалдыг албан-хаакчыларының мергежил разрядтарының дугайында» («Шын», 2001 чылдың январь 18-те; Тыва Республиканың хоойлужудулгалар чыындызы, 2001 чылдың № 2, 151 чүүл) Тыва Республиканың Хоойлузун күжүн чидирген деп санаар.

«Тыва Республиканың бюджет бөлүктээшкенин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун күжүн чидирген деп санаарының дугайында

*Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың октябрь 17-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың ноябрь 28-те чүүлүг деп көргөн*

1 чүүл

2000 чылдың февраль 9-та № 413 «Тыва Республиканың бюджет бөлүктээшкенин дугайында» («Тувинская правда», 2000 чылдың март 22-де) Тыва Республиканың Хоойлузун:

2000 чылдың октябрь 11-де № 749 «2000 чылдың февраль 9-та № 413 «Тыва Республиканың бюджет бөлүктээшкенин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кирир дугайында» («Тувинская правда», 2000 чылдың октябрь 12-де) Тыва Республиканың Хоойлузу-биле;

2001 чылдың май 10-да № 1054 «2000 чылдың февраль 9-та № 413 «Тыва Республиканың бюджет бөлүктээшкенин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кирир дугайында» («Тувинская правда», 2001 чылдың май 22-де) Тыва Республиканың Хоойлузу-биле;

«Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуларының эрге-байдалының болгаш кызыгаарларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириринин дугайында

*Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың октябрь 17-де хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың ноябрь 28-те чүүлүг деп көргөн*

1 чүүл

2004 чылдың декабрь 29-та № 1027 УХ-1 «Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуларының эрге-байдалының болгаш кызыгаарларының дугайында» («Тувинская правда», 2004 чылдың декабрь 31-де; 2006 чылдың июнь 19-та; «Шын», 2005 чылдың апрель 28-те) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кирир:

1) 5 чүүлүг дараазында эдилге-биле бижири:

«5 чүүл. Дараазында муниципалдыг тургузуларга көдээ суурнуң эрге-байдалын бээр:

эптештирилге судьязының албан-дужаалыгына томуйлаткан деп санадыр. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазынче эптештирилге судьязының албан-дужаалыгына томуйлаары-биле кандидатураны дагын катап ийден хөй эвес саналдаарын чөпшээрээр.

8 чүүл. Эптештирилге судьязының даңгыраа
1. Албан-дужаалыгына бир дугаар томуйлаткан эптештирилге судьязы байырлыг байдалга дараазында уткалыг даңгырак бээр: «Бодумнуң хүлээлгелеринми шынчы болгаш ак сеткилдиг күүседирин, шиндилгени чүгле хоойлууга чагырып боттандыраарын, меңээ судья кижиниң хүлээлгезиниң база мээң арын-нүүрүмнүң негел турары ышкаш, тала тыртпас болгаш чөптүг болурун байырлыг байдалга даңгыраглап тур мен».

2. Даңгыракты судьяларның ниити хуралына Россия Федерациязының Күрүнү тугунуң база Тыва Республиканың Күрүнү тугунуң мурнунга байырлыг байдалга бээр.

3. Эптештирилге судьязын шынзыдылганы Тыва Республиканың Чазаның Даргазы тыпсыр».

2 чүүл

Бо Конституция хоойлузу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

*Кызыл хоорай
№ 122 УХ-11
2007 чылдың ноябрь 30*

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелээш, 10 хонук эрткен соонда, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

*Кызыл хоорай
№ 373 УХ-11
2007 чылдың ноябрь 30*

2002 чылдың март 5-те № 1319 «2000 чылдың февраль 9-та № 413 «Тыва Республиканың бюджет бөлүктээшкенин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кирир дугайында» («Шын», 2002 чылдың апрель 2-де; «Тувинская правда», 2002 чылдың апрель 2-де) Тыва Республиканың Хоойлузу-биле кириген өскерилгелери-биле, күжүн чидирген деп санаар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

*Кызыл хоорай
№ 375 УХ-11
2007 чылдың ноябрь 30*

1) Бай-Тайга кожуун деп муниципалдыг районда:

- а) административтиг төвү Тээли суурда Тээли сумузу;
- б) административтиг төвү Бай-Тал суурда Бай-Тал сумузу;
- в) административтиг төвү Кызыл-Даг суурда Кызыл-Даг сумузу;
- г) административтиг төвү Кара-Хөл суурда Кара-Хөл сумузу;
- д) административтиг төвү Хемчик суурда Хемчик сумузу;
- е) административтиг төвү Шуй суурда Шуй сумузу;

ж) административтиг төвү Эр-Хавак суурда Эр-Хавак сумузу;

2) Барыын-Хемчик кожуун деп муниципалдыг районда:

- а) административтиг төвү Кызыл-Мажалык суурда Кызыл-Мажалык сумузу;
- б) административтиг төвү Аксы-Барлык суурда Аксы-Барлык сумузу;
- в) административтиг төвү Аяңгаты суурда Аяңгаты сумузу;
- г) административтиг төвү Барлык суурда Барлык сумузу;
- д) административтиг төвү Бижиктиг-Хая суурда Бижиктиг-Хая сумузу;
- е) административтиг төвү Дөң-Терезин суурда Ак сумузу;
- ж) административтиг төвү Хөндөлөң суурда Хөндөлөң сумузу;
- з) административтиг төвү Шекпээр суурда Шекпээр сумузу;
- и) административтиг төвү Эрги-Барлык суурда Эрги-Барлык сумузу;

3) Чөөн-Хемчик кожуун деп муниципалдыг районда:

- а) административтиг төвү Баян-Тала суурда Баян-Тала сумузу;
- б) административтиг төвү Бажың-Алаак суурда Чадаана сумузу;
- в) административтиг төвү Ийме суурда Ийме сумузу;
- г) административтиг төвү Теве-Хая суурда Теве-Хая сумузу;
- д) административтиг төвү Хорум-Даг суурда Хорум-Даг сумузу;
- е) административтиг төвү Хайыракан суурда Хайыракан сумузу;
- ж) административтиг төвү Хөндөргей суурда Хөндөргей сумузу;
- з) административтиг төвү Чыраа-Бажы суурда Чыраа-Бажы сумузу;
- и) административтиг төвү Чыргакы суурда Чыргакы сумузу;
- к) административтиг төвү Элдиг-Хем суурда Элдиг-Хем сумузу;
- л) административтиг төвү Шеми суурда Шеми сумузу.

4) Каа-Хем кожуун деп муниципалдыг районда:

- а) административтиг төвү Сарыг-Сеп суурда Сарыг-Сеп сумузу;
- б) административтиг төвү Бояровка суурда Бояровка сумузу;
- в) административтиг төвү Бүрен-Хем суурда Бүрен-Хем сумузу;
- г) административтиг төвү Бүрен-Бай-Хаак суурда Бүрен-Бай-Хаак сумузу;
- д) административтиг төвү Дерзиг-Аксы суурда Дерзиг-Аксы сумузу;
- е) административтиг төвү Ильинка суурда Ильинка сумузу;
- ж) административтиг төвү Кундустуг суурда Кундустуг сумузу;
- з) административтиг төвү Көк-Хаак суурда Көк-Хаак сумузу;
- и) административтиг төвү Сизим суурда Сизим сумузу;
- к) административтиг төвү Суг-Бажы суурда Суг-Бажы сумузу;
- л) административтиг төвү Бүрен-Аксы суурда Бүрен-Аксы сумузу;

5) Кызыл кожуун деп муниципалдыг районда:

- а) административтиг төвү Баян-Кол суурда Баян-Кол сумузу;
- б) административтиг төвү Кара-Хаак суурда Кара-Хаак сумузу;
- в) административтиг төвү Сукпак суурда Сукпак сумузу;
- г) административтиг төвү Терлиг-Хая суурда Терлиг-Хая сумузу;
- д) административтиг төвү Элегес-Аксы суурда Элегес-Аксы сумузу;
- е) административтиг төвү Кур-Чер суурда Кур-Чер сумузу;
- ж) административтиг төвү Черби суурда Черби сумузу;
- з) административтиг төвү Шамбалыг суурда Шамбалыг сумузу;
- и) административтиг төвү Ээрбек суурда Ээрбек сумузу;

6) Мөңгүн-Тайга кожуун деп муниципалдыг районда:

- а) административтиг төвү Мугур-Аксы суурда Каргы сумузу;
- б) административтиг төвү Кызыл-Хая суурда Мөген-Бүрен сумузу;
- в) административтиг төвү Тоолайлыг суурда Тоолайлыг сумузу;

7) Өвүр кожуун деп муниципалдыг районда:

- а) административтиг төвү Хандагайты суурда Хандагайты сумузу;
- б) административтиг төвү Дус-Даг суурда Дус-Даг сумузу;
- в) административтиг төвү Саглы суурда Саглы сумузу;

г) административтиг төвү Солчур суурда Солчур сумузу;

д) административтиг төвү Ак-Чыраа суурда Сарыг-Хөл сумузу;

е) административтиг төвү Чаа-Суур суурда Чаа-Суур сумузу;

8) Би-Хем кожуун деп муниципалдыг районда:

- а) административтиг төвү Аржаан суурда Аржаан сумузу;
- б) административтиг төвү Хүт суурда Севи сумузу;
- в) административтиг төвү Сесерлиг суурда Сесерлиг сумузу;
- г) административтиг төвү Суш суурда Суш сумузу;
- д) административтиг төвү Тарлаг суурда Тарлаг сумузу;
- е) административтиг төвү Өөк суурда Өөк сумузу;
- ж) административтиг төвү Хадың суурда Хадың сумузу;

9) Сүт-Хөл кожуун деп муниципалдыг районда:

- а) административтиг төвү Суг-Аксы суурда Суг-Аксы сумузу;
- б) административтиг төвү Алдан-Маадыр суурда Алдан-Маадыр сумузу;
- в) административтиг төвү Ак-Даш суурда Ак-Даш сумузу;
- г) административтиг төвү Бора-Тайга суурда Бора-Тайга сумузу;
- д) административтиг төвү Кара-Чыраа суурда Кара-Чыраа сумузу;
- е) административтиг төвү Кызыл-Тайга суурда Кызыл-Тайга сумузу;
- ж) административтиг төвү Ишкин суурда Ишкин сумузу;

10) Танды кожуун деп муниципалдыг районда:

- а) административтиг төвү Бай-Хаак суурда Бай-Хаак сумузу;
- б) административтиг төвү Владимировка суурда Арыг-Бажы сумузу;
- в) административтиг төвү Балгазын суурда Балгазын сумузу;
- г) административтиг төвү Дүрген суурда Дүрген сумузу;
- д) административтиг төвү Кочетов суурда Кочетов сумузу;
- е) административтиг төвү Кызыл-Арыг суурда Кызыл-Арыг сумузу;
- ж) административтиг төвү Межегей суурда Межегей сумузу;
- з) административтиг төвү Успенка суурда Успенка сумузу;

11) Тере-Хөл кожуун деп муниципалдыг районда:

- а) административтиг төвү Кунгуртуг суурда Шынаа сумузу;
- б) административтиг төвү Белдир-Чазы суурда Каргы сумузу;
- в) административтиг төвү Тал суурда Балыктыг сумузу;
- г) административтиг төвү Оттук-Даш суурда Эми сумузу;

12) Тес-Хем кожуун деп муниципалдыг районда:

- а) административтиг төвү Самагалдай суурда Самагалдай сумузу;
- б) административтиг төвү Ак-Эрик суурда Кызыл-Чыраа сумузу;
- в) административтиг төвү Берт-Даг суурда Берт-Даг сумузу;
- г) административтиг төвү О-Шынаа суурда О-Шынаа сумузу;
- д) административтиг төвү Хөл-Өөжү суурда Ү-Шынаа сумузу;
- е) административтиг төвү Белдир-Арыг суурда Чыргаланды сумузу;
- ж) административтиг төвү Шуурмак суурда Шуурмак сумузу;

13) Тожу кожуун деп муниципалдыг районда:

- а) административтиг төвү Тоора-Хем суурда Тоора-Хем сумузу;
- б) административтиг төвү Адыр-Кежиг суурда Азас сумузу;
- в) административтиг төвү Ий суурда Ий сумузу;
- г) административтиг төвү Сыстыг-Хем суурда Сыстыг-Хем сумузу;
- д) административтиг төвү Чазылары суурда Чазылары сумузу;
- е) административтиг төвү Ырбан суурда Ырбан сумузу;

14) Улуг-Хем кожуун деп муниципалдыг районда:

- а) административтиг төвү Арыг-Бажы суурда Көк-Чыраа сумузу;
- б) административтиг төвү Арыскан суурда Арыскан сумузу;
- в) административтиг төвү Арыг-Үзүү суурда Арыг-Үзүү сумузу;

г) административтиг төвү Ишти-Хем суурда Ишти-Хем сумузу;
 д) административтиг төвү Ийи-Тал суурда Ийи-Тал сумузу;
 е) административтиг төвү Торгалыг суурда Торгалыг сумузу;
 ж) административтиг төвү Хайыракан суурда Хайыракан сумузу;
 з) административтиг төвү Чодураа суурда Чааты сумузу;
 и) административтиг төвү Эйлиг-Хем суурда Эйлиг-Хем сумузу;

15) Чаа-Хөл кожуун деп муниципалдыг районда:
 а) административтиг төвү Чаа-Хөл суурда Чаа-Хөл сумузу;
 б) административтиг төвү Ак-Туруг суурда Ак-Туруг сумузу;
 в) административтиг төвү Булуң-Терек суурда Кызыл-Даг сумузу;
 г) административтиг төвү Шанчы суурда Шанчы сумузу;

16) Чеди-Хөл кожуун деп муниципалдыг районда:
 а) административтиг төвү Хову-Аксы суурда Хову-Аксы суур;
 б) административтиг төвү Сайлыг суурда Сайлыг сумузу;
 в) административтиг төвү Ак-Тал суурда Хендерге сумузу;
 г) административтиг төвү Хөлчүк суурда Хөлчүк сумузу;
 д) административтиг төвү Чал-Кежиг суурда Чал-Кежиг сумузу;
 е) административтиг төвү Элегес суурда Элегес сумузу;

17) Эрзин кожуун деп муниципалдыг районда:
 а) административтиг төвү Эрзин суурда Эрзин сумузу;
 б) административтиг төвү Бай-Даг суурда Бай-Даг сумузу;
 в) административтиг төвү Мөрен суурда Мөрен сумузу;
 г) административтиг төвү Нарын суурда Нарын сумузу;
 д) административтиг төвү Качык суурда Качык сумузу;
 е) административтиг төвү Булуң-Бажы суурда Сарыг-Булуң сумузу.

2) 8 чүүлдү дараазында эдилге-биле бижир:
 * 8 чүүл
 Көдээ суурларның кызыгаарын оларның картографтыг бижилгезинге дүүштүр бадылаар:

1) Бай-Тайга кожуун деп муниципалдыг районда:
 а) административтиг төвү Тээли суурда Тээли сумузу (капсырылга 24);
 б) административтиг төвү Бай-Тал суурда Бай-Тал сумузу (капсырылга 25);
 в) административтиг төвү Кызыл-Даг суурда Кызыл-Даг сумузу (капсырылга 26);
 г) административтиг төвү Кара-Хөл суурда Кара-Хөл сумузу (капсырылга 27);
 д) административтиг төвү Хемчик суурда Хемчик сумузу (капсырылга 28);
 е) административтиг төвү Шуй суурда Шуй сумузу (капсырылга 29);
 ж) административтиг төвү Эр-Хавак суурда Эр-Хавак сумузу (капсырылга 30);

2) Барыын-Хемчик кожуун деп муниципалдыг районда:
 а) административтиг төвү Кызыл-Мажалык суурда Кызыл-Мажалык сумузу (капсырылга 31);
 б) административтиг төвү Аксы-Барлык суурда Аксы-Барлык сумузу (капсырылга 32);
 в) административтиг төвү Аяңгаты суурда Аяңгаты сумузу (капсырылга 33);
 г) административтиг төвү Барлык суурда Барлык сумузу (капсырылга 34);
 д) административтиг төвү Бижиктиг-Хая суурда Бижиктиг-Хая сумузу (капсырылга 35);
 е) административтиг төвү Дөң-Терезин суурда Ак сумузу (капсырылга 36);
 ж) административтиг төвү Хөндөлөң суурда Хөндөлөң сумузу (капсырылга 37);
 з) административтиг төвү Шекпээр суурда Шекпээр сумузу (капсырылга 38);
 и) административтиг төвү Эрги-Барлык суурда Эрги-Барлык сумузу (капсырылга 39);

3) Чөөн-Хемчик кожуун деп муниципалдыг районда:
 а) административтиг төвү Баян-Тала суурда Баян-Тала сумузу (капсырылга 40);
 б) административтиг төвү Бажың-Алаак суурда Чадаана сумузу (капсырылга 41);
 в) административтиг төвү Ийме суурда Ийме сумузу (капсырылга 42);
 г) административтиг төвү Теве-Хая суурда Теве-Хая сумузу (капсырылга 43);
 д) административтиг төвү Хорум-Даг суурда Хорум-Даг сумузу (капсырылга 44);
 е) административтиг төвү Хайыракан суурда Хайыракан сумузу (капсырылга 45);
 ж) административтиг төвү Хөндергей

суурда Хөндергей сумузу (капсырылга 46);
 з) административтиг төвү Чыраа-Бажы суурда Чыраа-Бажы сумузу (капсырылга 47);
 и) административтиг төвү Чыргагы суурда Чыргагы сумузу (капсырылга 48);
 к) административтиг төвү Элдиг-Хем суурда Элдиг-Хем сумузу (капсырылга 49);
 л) административтиг төвү Шами суурда Шами сумузу (капсырылга 50);

4) Каа-Хем кожуун деп муниципалдыг районда:
 а) административтиг төвү Сарыг-Сеп суурда Сарыг-Сеп сумузу (капсырылга 51);
 б) административтиг төвү Бояровка суурда Бояровка сумузу (капсырылга 52);
 в) административтиг төвү Бүрөн-Хем суурда Бүрөн-Хем сумузу (капсырылга 53);
 г) административтиг төвү Бүрөн-Бай-Хаак суурда Бүрөн-Бай-Хаак сумузу (капсырылга 54);
 д) административтиг төвү Дерзиг-Аксы суурда Дерзиг-Аксы сумузу (капсырылга 55);
 е) административтиг төвү Ильинка суурда Ильинка сумузу (капсырылга 56);
 ж) административтиг төвү Кундустуг суурда Кундустуг сумузу (капсырылга 57);
 з) административтиг төвү Көк-Хаак суурда Көк-Хаак сумузу (капсырылга 58);
 и) административтиг төвү Сизим суурда Сизим сумузу (капсырылга 59);
 к) административтиг төвү Суг-Бажы суурда Суг-Бажы сумузу (капсырылга 60);
 л) административтиг төвү Бүрөн-Аксы суурда Бүрөн-Аксы сумузу (капсырылга 61);

5) Кызыл кожуун деп муниципалдыг районда:
 а) административтиг төвү Баян-Кол суурда Баян-Кол сумузу (капсырылга 62);
 б) административтиг төвү Кара-Хаак суурда Кара-Хаак сумузу (капсырылга 63);
 в) административтиг төвү Сукпак суурда Сукпак сумузу (капсырылга 64);
 г) административтиг төвү Терлиг-Хая суурда Терлиг-Хая сумузу (капсырылга 65);
 д) административтиг төвү Элегес-Аксы суурда Элегес-Аксы сумузу (капсырылга 66);
 е) административтиг төвү Кур-Чер суурда Кур-Чер сумузу (капсырылга 67);
 ж) административтиг төвү Черби суурда Черби сумузу (капсырылга 68);
 з) административтиг төвү Шамбалыг суурда Шамбалыг сумузу (капсырылга 69);
 и) административтиг төвү Эрбек суурда Эрбек сумузу (капсырылга 70);

6) Мөңгүн-Тайга кожуун деп муниципалдыг районда:
 а) административтиг төвү Мугур-Аксы суурда Каргы сумузу (капсырылга 71);
 б) административтиг төвү Кызыл-Хая суурда Мөген-Бүрөн сумузу (капсырылга 72);
 7) Өвүр кожуун деп муниципалдыг районда:
 а) административтиг төвү Хандагайты суурда Хандагайты сумузу (капсырылга 73);
 б) административтиг төвү Дус-Даг суурда Дус-Даг сумузу (капсырылга 74);
 в) административтиг төвү Саглы суурда Саглы сумузу (капсырылга 75);
 г) административтиг төвү Солчур суурда Солчур сумузу (капсырылга 76);
 д) административтиг төвү Ак-Чыраа суурда Сарыг-Хөл сумузу (капсырылга 77);
 е) административтиг төвү Чаа-Суур суурда Чаа-Суур сумузу (капсырылга 78);

8) Би-Хем кожуун деп муниципалдыг районда:
 а) административтиг төвү Аржаан суурда Аржаан сумузу (капсырылга 79);
 б) административтиг төвү Хүт суурда Севи сумузу (капсырылга 80);
 в) административтиг төвү Сесерлиг суурда Сесерлиг сумузу (капсырылга 81);
 г) административтиг төвү Суш суурда Суш сумузу (капсырылга 82);
 д) административтиг төвү Тарлаг суурда Тарлаг сумузу (капсырылга 83);
 е) административтиг төвү Өөк суурда Өөк сумузу (капсырылга 84);
 ж) административтиг төвү Хадың суурда Хадың сумузу (капсырылга 85);

9) Сүт-Хөл кожуун деп муниципалдыг районда:
 а) административтиг төвү Суг-Аксы суурда Суг-Аксы сумузу (капсырылга 86);
 б) административтиг төвү Алдан-Маадыр суурда Алдан-Маадыр сумузу (капсырылга 87);
 в) административтиг төвү Ак-Даш суурда Ак-Даш сумузу (капсырылга 88);
 г) административтиг төвү Бора-Тайга суурда Бора-Тайга сумузу (капсырылга 89);
 д) административтиг төвү Кара-Чыраа суурда Кара-Чыраа сумузу (капсырылга 90);
 е) административтиг төвү Кызыл-Тайга суурда Кызыл-Тайга сумузу (капсырылга 91);
 ж) административтиг төвү Ишкин суурда Ишкин сумузу (капсырылга 92);

10) Таңды кожуун деп муниципалдыг районда:
 а) административтиг төвү Бай-Хаак суурда

Бай-Хаак сумузу (капсырылга 93);
 б) административтиг төвү Владимировка суурда Арыг-Бажы сумузу (капсырылга 94);
 в) административтиг төвү Балгазын суурда Балгазын сумузу (капсырылга 95);
 г) административтиг төвү Дүрген суурда Дүрген сумузу (капсырылга 96);
 д) административтиг төвү Кочетов суурда Кочетов сумузу (капсырылга 97);
 е) административтиг төвү Кызыл-Арыг суурда Кызыл-Арыг сумузу (капсырылга 98);
 ж) административтиг төвү Межегей суурда Межегей сумузу (капсырылга 99);
 з) административтиг төвү Успенка суурда Успенка сумузу (капсырылга 100);

11) Тере-Хөл кожуун деп муниципалдыг районда:
 а) административтиг төвү Кунгуртуг суурда Шынаа сумузу (капсырылга 101);
 б) административтиг төвү Белдир-Чазы суурда Каргы сумузу (капсырылга 102);
 в) административтиг төвү Чудумай суурда Балыктыг сумузу (капсырылга 103);

12) Тес-Хем кожуун деп муниципалдыг районда:
 а) административтиг төвү Самагалдай суурда Самагалдай сумузу (капсырылга 105);
 б) административтиг төвү Ак-Эрик суурда Кызыл-Чыраа сумузу (капсырылга 106);
 в) административтиг төвү Берт-Даг суурда Берт-Даг сумузу (капсырылга 107);
 г) административтиг төвү О-Шынаа суурда О-Шынаа сумузу (капсырылга 108);
 д) административтиг төвү Хөл-Өөжү суурда Ү-Шынаа сумузу (капсырылга 109);
 е) административтиг төвү Белдир-Арыг суурда Чыргаланды сумузу (капсырылга 110);
 ж) административтиг төвү Шуурмак суурда Шуурмак сумузу (капсырылга 111);

13) Тожу кожуун деп муниципалдыг районда:
 а) административтиг төвү Тоора-Хем суурда Тоора-Хем сумузу (капсырылга 112);
 б) административтиг төвү Адыр-Кежиг суурда Азас сумузу (капсырылга 113);
 в) административтиг төвү Ий суурда Ий сумузу (капсырылга 114);
 г) административтиг төвү Сыстыг-Хем суурда Сыстыг-Хем сумузу (капсырылга 115);
 д) административтиг төвү Чазылары суурда Чазылары сумузу (капсырылга 116);
 е) административтиг төвү Ырбан суурда Ырбан сумузу (капсырылга 117);

14) Улуг-Хем кожуун деп муниципалдыг районда:
 а) административтиг төвү Арыг-Бажы суурда Көк-Чыраа сумузу (капсырылга 118);
 б) административтиг төвү Арыскан суурда Арыскан сумузу (капсырылга 119);
 в) административтиг төвү Арыг-Үзүү суурда Арыг-Үзүү сумузу (капсырылга 120);
 г) административтиг төвү Ишти-Хем суурда Ишти-Хем сумузу (капсырылга 121);
 д) административтиг төвү Ийи-Тал суурда Ийи-Тал сумузу (капсырылга 122);
 е) административтиг төвү Торгалыг суурда Торгалыг сумузу (капсырылга 123);
 ж) административтиг төвү Хайыракан суурда Хайыракан сумузу (капсырылга 124);
 з) административтиг төвү Чодураа суурда Чааты сумузу (капсырылга 125);
 и) административтиг төвү Эйлиг-Хем суурда Эйлиг-Хем сумузу (капсырылга 126);

15) Чаа-Хөл кожуун деп муниципалдыг районда:
 а) административтиг төвү Ак-Туруг суурда Ак-Туруг сумузу (капсырылга 128);
 в) административтиг төвү Булуң-Терек суурда Кызыл-Даг сумузу (капсырылга 129);
 г) административтиг төвү Шанчы суурда Шанчы сумузу (капсырылга 130);

16) Чеди-Хөл кожуун деп муниципалдыг районда:
 а) административтиг төвү Хову-Аксы суурда Хову-Аксы сумузу (капсырылга 131);
 б) административтиг төвү Сайлыг суурда Сайлыг сумузу (капсырылга 132);
 в) административтиг төвү Ак-Тал суурда Хендерге сумузу (капсырылга 133);
 г) административтиг төвү Чал-Кежиг суурда Чал-Кежиг сумузу (капсырылга 135);
 е) административтиг төвү Элегес суурда Элегес сумузу (капсырылга 136);

17) Эрзин кожуун деп муниципалдыг районда:
 а) административтиг төвү Эрзин суурда Эрзин сумузу (капсырылга 137);
 б) административтиг төвү Бай-Даг суурда Бай-Даг сумузу (капсырылга 138);
 в) административтиг төвү Мөрен суурда Мөрен сумузу (капсырылга 139);
 г) административтиг төвү Нарын суурда Нарын сумузу (капсырылга 140);
 д) административтиг төвү Качык суурда Качык сумузу (капсырылга 141);
 е) административтиг төвү Булуң-Бажы суурда Сарыг-Булуң сумузу (капсырылга 142).

3) 24-кү капсырылганың адында «ТЭЭЛИ» деп сөстү «ТЭЭЛИНИҢ» деп сөс-биле солур;

4) 25-ки капсырылганың адында «БАЙ-ТАЛ» деп сөстү «БАЙ-ТАЛДЫҢ» деп сөс-биле солур;

5) 26-гы капсырылганың адында «КЫЗЫЛ-ДАГ» деп сөстү «КЫЗЫЛ-ДАГНЫҢ» деп сөс-биле солур;

6) 27-ги капсырылганың адында «КАРА-ХӨЛ» деп сөстү «КАРА-ХӨЛДҮҢ» деп сөс-биле солур;

7) 28-ки капсырылганың адында «ХЕМЧИК» деп сөстү «ХЕМЧИКТИҢ» деп сөс-биле солур;

8) 29-ку капсырылганың адында «ШУЙ» деп сөстү «ШУЙНУҢ» деп сөс-биле солур;

9) 30-ги капсырылганың адында «ЭЭР-ХАВАК» деп сөстү «ЭЭР-ХАВАКТИҢ» деп сөс-биле солур;

10) 31-ги капсырылганың адында «КЫЗЫЛ-МАЖАЛЫК» деп сөстү «КЫЗЫЛ-МАЖАЛЫКТИҢ» деп сөс-биле солур;

11) 32-ги капсырылганың адында «АКСЫ-БАРЛЫК» деп сөстү «АКСЫ-БАРЛЫКТИҢ» деп сөс-биле солур;

12) 33-кү капсырылганың адында «АЯҢГАТЫ» деп сөстү «АЯҢГАТЫНЫҢ» деп сөс-биле солур;

13) 34-кү капсырылганың адында «БАРЛЫК» деп сөстү «БАРЛЫКТИҢ» деп сөс-биле солур;

14) 36-гы капсырылганың адында «АК» деп сөстү «АКТИҢ» деп сөс-биле солур;

15) 37-ги капсырылганың адында «ХӨНДЕЛЕН» деп сөстү «ХӨНДЕЛЕННИҢ» деп сөс-биле солур;

16) 38-ки капсырылганың адында «ШЕКПЭЭР» деп сөстү «ШЕКПЭЭРНИҢ» деп сөс-биле солур;

17) 39-ку капсырылганың адында «ЭРГИ-БАРЛЫК» деп сөстү «ЭРГИ-БАРЛЫКТИҢ» деп сөс-биле солур;

18) 40-ги капсырылганың адында «БАЯН-ТАЛА» деп сөстү «БАЯН-ТАЛАННЫҢ» деп сөс-биле солур;

19) 42-ги капсырылганың адында «ИЙМЕ» деп сөстү «ИЙМЕНИҢ» деп сөс-биле солур;

20) 43-кү капсырылганың адында «ТЕВЕ-ХАЯ» деп сөстү «ТЕВЕ-ХАЯНЫҢ» деп сөс-биле солур;

21) 44-кү капсырылганың адында «ХОРУМ-ДАГ» деп сөстү «ХОРУМ-ДАГНЫҢ» деп сөс-биле солур;

22) 45-ки капсырылганың адында «ХАЙЫРАКАН» деп сөстү «ХАЙЫРАКАННЫҢ» деп сөс-биле солур;

23) 46-гы капсырылганың адында «ХӨНДЕРГЕЙ» деп сөстү «ХӨНДЕРГЕЙНИҢ» деп сөс-биле солур;

24) 47-ги капсырылганың адында «ЧЫРАА-БАЖЫ» деп сөстү «ЧЫРАА-БАЖЫНЫҢ» деп сөс-биле солур;

25) 48-ки капсырылганың адында «ЧЫРГАКЫ» деп сөстү «ЧЫРГАКЫНЫҢ» деп сөс-биле солур;

26) 50-ги капсырылганың адында «ШЕМИ» деп сөстү «ШЕМИНИҢ» деп сөс-биле солур;

27) 51-ги капсырылганың адында «САРЫГ-СЕП» деп сөстү «САРЫГ-СЕПТИҢ» деп сөс-биле солур;

28) 52-ги капсырылганың адында «БОЯРОВКА» деп сөстү «БОЯРОВКАНЫҢ» деп сөс-биле солур;

29) 53-кү капсырылганың адында «БҮРЕН-ХЕМ» деп сөстү «БҮРЕН-ХЕМНИҢ» деп сөс-биле солур;

30) 54-кү капсырылганың адында «БҮРЕН-БАЙ-ХААК» деп сөстү «БҮРЕН-БАЙ-ХААКТИҢ» деп сөс-биле солур;

31) 56-гы капсырылганың адында «ИЛЬИНКА» деп сөстү «ИЛЬИНКАНЫҢ» деп сөс-биле солур;

32) 57-ги капсырылганың адында «КУНДУСТУГ» деп сөстү «КУНДУСТУГНУҢ» деп сөс-биле солур;

33) 58-ки капсырылганың адында «КӨК-ХААК» деп сөстү «КӨК-ХААКТИҢ» деп сөс-биле солур;

34) 59-кү капсырылганың адында «СИЗИМ» деп сөстү «СИЗИМИНИҢ» деп сөс-биле солур;

35) 60-гы капсырылганың адында «СУГ-БАЖЫ» деп сөстү «СУГ-БАЖЫНЫҢ» деп сөс-биле солур;

36) 61-ги капсырылганың адында «БҮРЕН-АКСЫ» деп сөстү «БҮРЕН-АКСЫНЫҢ» деп сөс-биле солур;

37) 62-ги капсырылганың адында «БАЯН-КОЛ» деп сөстү «БАЯН-КОЛДУҢ» деп сөс-биле солур;

38) 63-кү капсырылганың адында «КАРА-ХААК» деп сөстү «КАРА-ХААКТИҢ» деп сөс-биле солур;

39) 64-кү капсырылганың адында «СУК-ПАК» деп сөстү «СУКПАКТИҢ» деп сөс-биле солур;

40) 65-ки капсырылганың адында «ТЕРЛИГ-ХАЯ» деп сөстү «ТЕРЛИГ-ХАЯНЫҢ» деп сөс-биле солур;

41) 66-гы капсырылганың адында «ЭЛЕГЕС-АКСЫ» деп сөстү «ЭЛЕГЕС-АКСЫНЫҢ» деп сөс-биле солур;

42) 67-ги капсырылганың адында «КУР-ЧЕР» деп сөстү «КУР-ЧЕРНИҢ» деп сөс-биле солур;

43) 68-ки капсырылганың адында «ЧЕРБИ» деп сөстү «ЧЕРБИНИҢ» деп сөс-биле солур;

44) 69-ку капсырылганың адында «ШАМБАЛЫГ» деп сөстү «ШАМБАЛЫГНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

45) 70-ги капсырылганың адында «ЭЭРБЕК» деп сөстү «ЭЭРБЕКТИҢ» деп сөс-биле солуур;

46) 71-ги капсырылганың адында «КАРГЫ» деп сөстү «КАРГЫНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

47) 72-ги капсырылганың адында «МӨГЕН-БҮРЕН» деп сөстү «МӨГЕН-БҮРЕННИҢ» деп сөс-биле солуур;

48) 73-кү капсырылганың адында «ХАНДАГАЙТЫ» деп сөстү «ХАНДАГАЙТЫНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

49) 74-кү капсырылганың адында «ДУСДАГ» деп сөстү «ДУС-ДАГНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

50) 75-ки капсырылганың адында «САГЛЫ» деп сөстү «САГЛЫНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

51) 76-гы капсырылганың адында «СОЛЧУР» деп сөстү «СОЛЧУРЛУҢ» деп сөс-биле солуур;

52) 77-ги капсырылганың адында «САРЫГ-ХӨЛ» деп сөстү «САРЫГ-ХӨЛДҮҢ» деп сөс-биле солуур;

53) 78-ки капсырылганың адында «ЧАА-СУУР» деп сөстү «ЧАА-СУУРЛУҢ» деп сөс-биле солуур;

54) 79-кү капсырылганың адында «АРЖААН» деп сөстү «АРЖААННЫҢ» деп сөс-биле солуур;

55) 80-ги капсырылганың адында «СЕВИ» деп сөстү «СЕВИНИҢ» деп сөс-биле солуур;

56) 81-ги капсырылганың адында «СЕСЕРЛИГ» деп сөстү «СЕСЕРЛИГНИҢ» деп сөс-биле солуур;

57) 82-ги капсырылганың адында «СУШ» деп сөстү «СУШТУҢ» деп сөс-биле солуур;

58) 83-кү капсырылганың адында «ТАРЛАГ» деп сөстү «ТАРЛАГНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

59) 84-кү капсырылганың адында «ӨӨК» деп сөстү «ӨӨКТҮҢ» деп сөс-биле солуур;

60) 85-ки капсырылганың адында «ХАДЫҢ» деп сөстү «ХАДЫҢНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

61) 86-гы капсырылганың адында «СУГ-АКСЫ» деп сөстү «СУГ-АКСЫНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

62) 87-ги капсырылганың адында «АЛДАН-МААДЫР» деп сөстү «АЛДАН-МААДЫРНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

63) 88-ки капсырылганың адында «АКДАШ» деп сөстү «АК-ДАШТЫҢ» деп сөс-биле солуур;

64) 89-кү капсырылганың адында «БОРА-ТАЙГА» деп сөстү «БОРА-ТАЙГАННЫҢ» деп сөс-биле солуур;

65) 90-гы капсырылганың адында «КАРА-ЧЫРАА» деп сөстү «КАРА-ЧЫРААНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

66) 91-ги капсырылганың адында «КЫЗЫЛ-ТАЙГА» деп сөстү «КЫЗЫЛ-ТАЙГАННЫҢ» деп сөс-биле солуур;

67) 92-ги капсырылганың адында «ИШКИН» деп сөстү «ИШКИНИҢ» деп сөс-биле солуур;

68) 93-кү капсырылганың адында «БАЙ-ХААК» деп сөстү «БАЙ-ХААКТЫҢ» деп сөс-биле солуур;

69) 94-кү капсырылганың адында «АРЫГ-БАЖЫ» деп сөстү «АРЫГ-БАЖЫНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

70) 95-ки капсырылганың адында «БАЛ-ГАЗЫН» деп сөстү «БАЛ-ГАЗЫННЫҢ» деп сөс-биле солуур;

71) 96-гы капсырылганың адында «ДҮРГЕН» деп сөстү «ДҮРГЕННИҢ» деп сөс-биле солуур;

72) 97-ги капсырылганың адында «КОЧЕ-ТОВО» деп сөстү «КОЧЕТОВОНУҢ» деп сөс-биле солуур;

73) 99-кү капсырылганың адында «МЕЖЕГЕЙ» деп сөстү «МЕЖЕГЕЙНИҢ» деп сөс-биле солуур;

74) 102-ги капсырылганың адында «КАРГЫ» деп сөстү «КАРГЫНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

75) 103-кү капсырылганың адында «БАЛЫК-ТЫГ» деп сөстү «БАЛЫКТЫГНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының хуралдарының бүрүн эргелиниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың октябрь 17-де хүлээп алган Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың ноябрь 28-те чүүлүг деп көргөн

1 чүүл

Тыва Республиканың Улуг Хуралы бир эвес айтылган органың (палата бүрүзүнүн) составың депутаттарның доктааткан санындан үштүң ийи кезээден эвээш эвес кижик соңгутканда, бүрүн эргелиг болур.

2 чүүл

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының бирги организа-стыг хуралы Тыва Республиканың Улуг Хура-лының Хоойлужудулга палатазының доктаат-тылган санының составындан 22-ден эвээш эвес депутат киржип турда, бүрүн эргелиг болур.

2. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының бирги органи-за-стыг хуралы Тыва Республиканың Улуг Хура-лының Төлээлекчилер палатазының доктаат-тылган санының составындан 87-ден эвээш эвес депутат киржип турда, бүрүн эргелиг болур.

3. Тыва Республиканың Улуг Хуралының

76) 105-ки капсырылганың адында «САМА-ГАЛДАЙ» деп сөстү «САМАГАЛДАЙНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

77) 106-гы капсырылганың адында «КЫЗЫЛ-ЧЫРАА» деп сөстү «КЫЗЫЛ-ЧЫРААНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

78) 107-ги капсырылганың адында «БЕРТ-ДАГ» деп сөстү «БЕРТ-ДАГНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

79) 108-ки капсырылганың адында «О-ШЫ-НАА» деп сөстү «О-ШЫНААНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

80) 109-кү капсырылганың адында «Ү-ШЫНАА» деп сөстү «Ү-ШЫНААНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

81) 110-гу капсырылганың адында «ЧЫРГА-ЛАНДЫ» деп сөстү «ЧЫРГАЛАНДЫНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

82) 111-ги капсырылганың адында «ШУУР-МАК» деп сөстү «ШУУРМАКТЫҢ» деп сөс-биле солуур;

83) 112-ги капсырылганың адында «ТООРА-ХЕМ» деп сөстү «ТООРА-ХЕМНИҢ» деп сөс-биле солуур;

84) 113-кү капсырылганың адында «АЗАС» деп сөстү «АЗАСТЫҢ» деп сөс-биле солуур;

85) 114-кү капсырылганың адында «ИЙ» деп сөстү «ИЙНИҢ» деп сөс-биле солуур;

86) 115-ки капсырылганың адында «СЫС-ТЫГ-ХЕМ» деп сөстү «СЫСТЫГ-ХЕМНИҢ» деп сөс-биле солуур;

87) 116-гы капсырылганың адында «ЧАЗЫ-ЛАРЫ» деп сөстү «ЧАЗЫЛАРНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

88) 120-ги капсырылганың адында «АРЫГ-ҮЗҮҮ» деп сөстү «АРЫГ-ҮЗҮҮНҮҢ» деп сөс-биле солуур;

89) 123-кү капсырылганың адында «ТОР-ГАЛЫГ» деп сөстү «ТОРГАЛЫГНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

90) 124-кү капсырылганың адында «ХАЙЫ-РАКАН» деп сөстү «ХАЙЫРАКАННЫҢ» деп сөс-биле солуур;

91) 125-ки капсырылганың адында «ЧАА-ТЫ» деп сөстү «ЧААТЫНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

92) 126-гы капсырылганың адында «ЭЙЛИГ-ХЕМ» деп сөстү «ЭЙЛИГ-ХЕМНИҢ» деп сөс-биле солуур;

93) 127-ги капсырылганың адында «ЧАА-ХӨЛ» деп сөстү «ЧАА-ХӨЛДҮҢ» деп сөс-биле солуур;

94) 128-ки капсырылганың адында «АК-ТУРУГ» деп сөстү «АК-ТУРУГЛУҢ» деп сөс-биле солуур;

95) 129-кү капсырылганың адында «КЫ-ЗЫЛ-ДАГ» деп сөстү «КЫЗЫЛ-ДАГНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

96) 133-кү капсырылганың адында «ХЕН-ДЕРГЕ» деп сөстү «ХЕНДЕРГЕНИҢ» деп сөс-биле солуур;

97) 136-гы капсырылганың адында «ЭЛЕ-ГЕС» деп сөстү «ЭЛЕГЕСТИҢ» деп сөс-биле солуур;

98) 137-ги капсырылганың адында «ЭРЗИҢ» деп сөстү «ЭРЗИНИҢ» деп сөс-биле солуур;

99) 138-ки капсырылганың адында «БАЙ-ДАГ» деп сөстү «БАЙ-ДАГНЫҢ» деп сөс-биле солуур;

100) 139-кү капсырылганың адында «МӨ-РЕН» деп сөстү «МӨРЕННИҢ» деп сөс-биле солуур;

101) 140-ги капсырылганың адында «НА-РЫН» деп сөстү «НАРЫННЫҢ» деп сөс-биле солуур;

102) 142-ги капсырылганың адында «СА-РЫГ-БУЛУҢ» деп сөстү «САРЫГ-БУЛУҢНУҢ» деп сөс-биле солуур.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелээш, он хонук эрткен соонда, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 381 УХ-11

2007 чылдың ноябрь 30

палаталары бирги организа-стыг хуралыңче Тыва Республиканың Улуг Хуралының палата-ларын бүрүн эргелиг составка соңгаан хүнүн-ден Тыва Республиканың Конституциясы-биле доктааткан үжен хонуктан эртпес хуусаада чыгыр.

4. Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының хуралдары, бир эвес аңаа Хоойлужудулга палатазының доктааттылган санының составындан 17 депутат – хөйү, Төлээ-лекчилер палатазының доктааттылган саны-ның составындан 66 депутат – хөйү киржип турар болза, федералдыг хоойлулар, Тыва Республиканың Конституциясы, Тыва Респу-бликаның өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле доктааттылган таварылга-лардан аңгыда, бүрүн эргелиг болур.

3 чүүл

1. Тыва Республиканың Чазааның Даргазы, бир эвес Тыва Республиканың Дээди судунуң

күштүг болуп кирген шийтири-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының бүрүн эргелиг составка соңгуткан палатазы үш айның дургу-зунда улаштыр хурал эрттирбээни илерет-тинген таварылгада, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксадырының дугайында ший-тир хүлээп алыр эргелиг.

2. Тыва Республиканың Чазааның Даргазы, бир эвес Тыва Республиканың Дээди судунуң күштүг болуп кирген шийтири-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының бүрүн эргелиг составка соңгуткан палаталарының кайы-бирээзи үш айның дургузунда улаштыр хурал эрттирбээни илереттинген таварылгада, Тыва Республиканың Улуг Хуралының бүрүн эрге-чаа соңгуткан палаталарының бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксадырының дугайында шийтир хүлээп алыр эргелиг.

3. Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Тыва Республиканың Дээди судунуң шийтири күштүг болуп кирген хүнүнден эгелээш, үш ай дургузунда Тыва Республиканың Улуг Хура-лының палаталарының бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксадырының дугайында шийтир хүлээп алыр эргелиг.

4 чүүл

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазы, Хоойлужудулга пала-тазы боттарының хуралдарында оларның эргелелинде айтырларны шийтирлээр.

2. Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының хуралдары хуралда киржип турар депутаттарның бүрүткели-биле эгелээр.

3. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының, Хоойлужудулга

«Муниципалдыг албан дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың октябрь 17-де хүлээп алган Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың ноябрь 28-те чүүлүг деп көргөн

1 чүүл

2000 чылдың январь 12-де №389 «Муни-ципалдыг албан дугайында» Тыва Респу-бликаның Хоойлузунга («Тувинская правда», 1999 чылдың март 29-та; 2004 чылдың июнь 16-да; 2005 чылдың декабрь 30-де) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 1 чүүлдүн 1 пунктузун дараазында редак-ция-биле бижир:

«1. Муниципалдыг албан – хамаатыларның күш-ажыл керээзин (контрактыны) чарарының аргазы-биле ажылдаар муниципалдыг албан-ның доктаамал үндезинге боттандыгар профессионал ажыл-чорудулга болур»;

2) 2 чүүлде:

а) адын болгаш 1 пункту дараазында редак-ция-биле бижир:

«2 чүүл. Муниципалдыг албанның албан-дужаалдары

1. Муниципалдыг албанның албан-дужаалы – бот-башкарылганың тус чер органының, муниципалдыг тургузгунуң соңгудда комиссия-зының азы муниципалдыг албан-дужаалды ээлеп турар кижиниң эргелерин күсселдезин хандыраарының талазы-биле доктааттылган харыылаар хүлээлгелерлиг, муниципалдыг тургузгунуң уставы езугаар тургустунар бот-башкарылганың тус чер органында, муни-ципалдыг тургузгунуң соңгудда комиссиязының аппаратында албан-дужаал болур»;

б) 2 пунктта «Муниципалдыг албан-ду-жаалдар» деп сөстөрнү «Муниципалдыг албан-ның албан-дужаалдары» деп сөстөр-биле солуур;

ийги абзацта «муниципалдыг» деп сөстү ап кааптар;

3) 4 чүүлдүн 4 адаккы пунктузунда «муни-ципалдыг» деп сөстү ап кааптар;

4) 5 чүүлдүн 1 пунктузунуң 1 адаккы пунк-тузунда «муниципалдыг» деп сөстү ап кааптар;

5) 6 чүүлдүн 1 пунктузунда «Россия Федера-циясында муниципалдыг албанның үндезин-нериниң дугайында» деп сөстөрнү «Россия Федерациясында муниципалдыг албан дугайында» деп сөстөр-биле солуур;

6) 8 чүүлде:

а) 1 пунктта «Муниципалдыг» деп сөстү ап кааптар;

б) 2 пунктта «Муниципалдыг» деп сөстү ап кааптар;

г) 4 пунктта «Муниципалдыг» деп сөстү ап кааптар; «муниципалдыг албан-дужаалды» деп сөстөрнү «муниципалдыг албан-ның албан-дужаалдары» деп сөстөр-биле солуур;

ийги абзацта «специализация» деп сөстү мурнунда «муниципалдыг» деп сөстү ап каап-тар, «муниципалдыг албан-дужаалдарның онза талаларының» деп сөстөрнү «муниципалдыг албанның албан-дужаалдарының онза талала-рының» деп сөстөр-биле солуур;

г) 5 пунктта «муниципалдыг» деп сөстү ап кааптар, 1 адаккы пунктта «муниципалдыг» деп сөстү ап кааптар;

д) 6 пунктта «муниципалдыг» деп сөстү ап кааптар;

1, 2, 3 адаккы пункттарда «муниципалдыг» деп сөстөрнү ап кааптар;

7) 10 чүүлдүн 2 пунктузунда «муниципалдыг» деп сөстү ап кааптар;

8) 12 чүүлдү күжүн чидирген деп санаар;

9) 13 чүүлдү дараазында редакция-биле бижир:

«13 чүүл. Муниципалдыг албан-хаакчының эргелери

палатазының депутаты оң хуралдарыңга олуржур хүлээлгелиг.

4. Палатаның хуралыңга киржип шыдавазы-ның дугайында Тыва Республиканың Улуг Ху-ралының Төлээлекчилер палатазының, Хоойлу-жудулга палатазының депутаты чогуур пала-таның Даргазыңга баш бурунгаар бижимел-биле медээлеп дыннадыр хүлээлгелиг.

5. Хуралдың бүрүн эргелин ону ажыдып турда, бүрүткелдиң медээлери-биле, хурал чоруп турда – Тыва Республиканың Улуг Хура-лының палаталарының бадылаашкыңга кириш-кен депутаттарының саны-биле бадыткат-тынар.

5 чүүл

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының чаа чыыжының бирги каттыш-кан хуралын Тыва Республиканың Улуг Хура-лының палаталарының бирээзиниң Даргазы аразында дугуржулга езугаар чорудар.

2. Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының каттышкан хуралдарыңга оочур айы-биле даргалар болур Тыва Респу-бликаның Улуг Хуралының палаталарының дар-галары эрттирер.

6 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткенде, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№383 УХ-11

2007 чылдың ноябрь 30.

1. Муниципалдыг албан-хаакчы:

1) муниципалдыг тургузгунуң ажылдал турары албан-дужаалының талазы-биле оң эрге-лерин болгаш хүлээлгелерин доктаадып турар документилери, албан-дужаал хүлээлгелери-ниң күсселдезиниң шынарының үнелелиниң ба-рымдаалары болгаш албан-ажылга депшириниң негелделери-биле таныжар;

2) албан-дужаал хүлээлгелерин күсседи-ринге эргежок чугула организас-техниктиг негелделерге хандырттынар;

3) күш-ажыл хоойлужудулгазыңга, муни-ципалдыг албан дугайында хоойлужудулга бол-гаш күш-ажыл керээзинге (контрактыга) дүүш-түр күш-ажыл төлевиринге болгаш өске-даа төлевирлерге;

4) анаа үргүлчүлелди доктааттылган ажыл (албан) хүнү-биле хандырттылган, дыштаныр хүннерлиг болгаш ажылдавас байырлал хүн-нерлиг, а ол ышкаш чыл санында төлевирлиг шөлээ бээр дыштаныр хүннерлиг дыштаныл-га;

5) албан-дужаал хүлээлгелерин күсседи-ринге эргежок чугула медээлери база мате-риалдарны доктааткан чурум езугаар алыр, а ол ышкаш тус чер бот-башкарылганың, муни-ципалдыг тургузгунуң соңгудда комиссиязының ажыл-чорудулгазың чаартырының дугайында санал кириер;

6) бодунуң эгелээшкини-биле муниципал-дыг тургузгунуң хостуг олудун ээлээр конкурска киржир;

7) тус чер бюджетиниң акша-хөреңгилери-биле муниципалдыг хоойлу-дүрүм актызыңга дүүштүр билин бедидер;

8) бодунуң хууда чүүлдерин камгалаар;

9) бодунуң хуу керээниң бүгү материал-дары, профессионал ажыл-чорудулгазының дугайында үнелээшкиннер болгаш өске-даа документилер-биле оларны хуу херекче ки-риериниң, а ол ышкаш хуу керээңге оң бижимел тайылбырларын кожарының мурнунда таныжар;

10) бодунуң эргелерин, социал-экономи-тиг болгаш профессионал сонуургалдарын камгалаар профессионал эвилелдер тургузар эргени кирибишаан, каттыжышкын тургузар;

11) күш-ажыл хоойлужудулгазыңга дүүштүр хуу күш-ажыл чөрүлдээ

организацияларның, нийтиледин, Россия Федерациязының, Тыва Республиканың, муниципалдыг тургузугнуң ол хоойлу эзугаар сонугалдарына хора чедирип болур аргалыг байдалды билип болур. Муниципалдыг албан-хаакчының хуу сонуггалы кылдыр муниципалдыг албан-хаакчының албан-дужаал хүлээлгелерин күүседип тургаш, орулгаларны (үндезин чок байыры чорукту) ака-төгөрик, бир болза, туду хевирге, муниципалдыг албан-хаакчыга, ооң өг-бүлезинин кежигүннеринге азы «Россия Федерациязында муниципалдыг албан дугайында» Федералдыг хоойлунуң 13 чүүлүнүң 1 кезээниң 5 пунктузунда айтылган кижилерге, а ол ышкаш муниципалдыг албан-хаакчы саң-хөө азы өске-даа хүлээлгелер-биле холбашкан хамаатыларга азы организацияларга дорт материалдыг ажык-конча хевирлиг орулга алыр арганы билип болур»;

10) 15 чүүлдө:
а) адын дараазында редакция-биле бижир:

«15 чүүл. Муниципалдыг албан-биле холбашкан хоруушкуннар»;

б) 1 пунктуун дараазында уткалыг адаккы пунктулар-биле немээр:

«11) федералдыг хоойлуларга дүүштүр чажыт характерлиг медээлерге хамаарыштырган медээлерин азы албан-дужаал хүлээлгелерин күүседип турда, ака билдингир апарган албан медээзин муниципалдыг албан-биле холбашпаан сорулгаларга ажыглаары азы сөглээр;

12) бир эвес ооң албан-дужаал хүлээлгелеринче тус чер бот-башкарылганың органының, муниципалдыг тургузугнуң сонугалда комиссиязының болгаш оларның удуртукчуларының ажыл-чорудулгазынга хамаартыр хөйүнү мурнунга, ооң иштинде массалыг информация чөлсөктеринге үзөл-бодал илердинкини, бодал болгаш үнелешкин кирбейн турар болза, ону болдуары;

13) муниципалдыг тургузугнуң баштыгының бижимел чөпшээрели чокка даштыкы күрүнелерин, делегей чергелиг организацияларның шаңгалдарын, хүндүлүг болгаш тускай аттарын (эртем аттарында аңгыда) алыры;

14) сонугалда мурнунуң агитациязынга, а ол ышкаш референдум айтырылганының талазы-биле агитацияга албан-дужаал байдалының артык күжүн ажыглаары;

15) муниципалдыг албан-хаакчы кылдыр айтылган каттыжышкыннарга хамаарылганын ажык илередири;

16) тус чер бот-башкарылганың органның, өске-даа муниципалдыг органның политика партиаларының, шажын болгаш өске-даа хөй-ниити каттыжышкыннарының структураларын (профессионал эвилелдерден), а ол ышкаш хоочуннар болгаш хөй-ниитинин бот-тускайлаң өске-даа органның аңгыда тургузары азы айтылган структураларны тургузарына дузалаары;

17) күш-ажыл чөрдүдээзин таарыштырар сорулга-биле албан-дужаал хүлээлгелеринин күүселдезин соксадыры;

18) эргелеп-башкарылганың органнының, ажаал-тежээл болгаш хайгаарал чөвүлелдеринин, даштыкы сааржылгалыг эвес чазак-чагырганы эвес организацияларның болгаш Россия Федерациязының девискээринде ажылдап турар оларның структурлуг кезектеринин өске-даа органнының составынче, бир эвес өске чүве Россия Федерациязының делегей чергелиг керээзи-биле азы Россия Федерациязының хойлужудулгазы-биле көрдүмдүн болза кирери;

19) хөлезилекчинин (ажыл берикчинин) бижимел чөпшээрели чокка, бир эвес Россия Федерациязының чурттар аразының керээзи-биле азы Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле өске чүүл көрдүмдүн болза, чүгө даштыкы чурттуң, чурттар аразының болгаш даштыкы организацияларның, даштыкы хамаатыларның болгаш хамааты эргези чок кижилеринин акшазының күсели-биле акшаландырып турар төлевирлиг ажыл-чорудулга кылыры;

а) 2 болгаш 3 пунктуларны дараазында редакция-биле бижир:

«2. Контракт-биле тус чер чагырганың баштыгының албан-дужаалын ээлеп турар муниципалдыг албан-хаакчы башкылаар, эртем ажылы кылыр болгаш өске-даа чогаадыкчы ажыл-чорудулгандан аңгыда, өске төлевирлиг ажыл-чорудулга кылыр эрге чок. Ынчан башкылаар, эртем ажылы кылыр болгаш өске-даа чогаадыкчы ажыл-чорудулга, бир эвес Россия Федерациязының чурттар аразының керээзи-биле азы Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле өске чүүл көрдүмдүн болза, чүгө даштыкы чурттуң, чурттар аразының болгаш даштыкы организацияларның, даштыкы хамаатыларның болгаш хамааты эргези чок кижилеринин акшазының күсели-биле акшаландырып турар болбас. Контракт-биле тус чер чагырганың баштыгының албан-дужаалын ээлеп турар муниципалдыг албан-хаакчы, бир эвес Россия Федерациязының чурттар аразының керээзи-биле азы Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле өске чүүл көрдүмдүн болза, сааржылгалыг эвес чазак-чагырганы эвес даштыкы организацияларның болгаш оларның Россия Федерациязының девискээринде ажылдап турар структурлуг кезектеринин эргелел органнының, ажаал-тежээл болгаш хайгааракчы эвилелдеринин, өске-даа органнының составынче кирер эргези чок болур»;

3. Хамааты муниципалдыг албандан халашканы соонда, организацияларны, бир болза хуу кижилерин сонугалдарында

албан-дужаал хүлээлгелеринин күүселдези-биле холбаштыр ака билдингир апарган чажыт характерлиг медээлерин азы албан медээзин сөглээр азы ажыглаар эрге чок.

11) 16 чүүлдө:

«күрүнениң үндүрүг албанының органның» деп сөстөрни «хөлезилекчинин (ажыл берикчинин) төлээзинге» деп сөстөр-биле солуур;

дараазында уткалыг ийги абзац-биле немээр:

«Хамаатының муниципалдыг албанче ажылдап кирип алырын федералдыг хоойлуда көрдүнгөн онза байдалдарны өөренип көрүп тургаш, күш-ажыл хоойлужудулгазынга дүүштүр күш-ажыл керээзинин негелделеринге муниципалдыг албаның албан-дужаалынга томуйлааның түнелдинде боттандырар.

Россия Федерациязының Күш-ажыл кодекзининин 70.1 чүүлүгө үндөзүлгө, күш-ажыл керээзинге ажылдакчыны хынаарының дугайында негелдени оон даандырып турар ажылга тааржырын хынаар сорулга-биле көрүп болур»;

12) 18 чүүлдүн 1 пунктуун дараазында редакция-биле бижир:

«1. Корум-чурум үлгединин кылганы – муниципалдыг албан-хаакчы ооң буруузу-биле ака дааскан албан хүлээлгелерин күүсетпээни азы чогумчалыг күүсетпээни дээш – хөлезилекчинин (ажыл берикчинин) төлээзи дараазында корум-чурум кемчелерин алыр эргелиг:

1) сагындыры;

2) доңгулда;

3) чогуур үндөзүннөр-биле муниципалдыг албандан үндүрери.

13) 20 чүүлдүн 1 пунктуунда «квалификация разряды» деп сөстөрни ап кааптар;

14) 23 чүүлдүн 1 пунктуунда «, сонугалдыг муниципалдыг албан-дужаалдарда болгаш күрүнө албан-дужаалдарында» деп сөстөрни «(муниципалдыг албаның муниципалдыг албан-дужаалдарында; Россия Федерациязының күрүнө албан-дужаалдарында болгаш Тыва Республиканың күрүнө албан-дужаалдарында; күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалдарында; шериг албан-дужаалдарында болгаш корум-чурум камгалаар албаның албан-дужаалдарында (күрүнө албанының күрүнө албан-дужаалдарында); Тыва Республиканың хоойлужунга дүүштүр өске-даа албан-дужаалдарда» деп сөстөр-биле солуур;

15) 24 чүүлдүн 2 пунктуунун ийги абазын дараазында редакция-биле бижир:

«Тус чер бот-башкарылганың органын, муниципалдыг тургузугнуң сонугалда комиссиязын дүжүрери, бир болза, тус чер бот-башкарылганың органын, муниципалдыг тургузугнуң сонугалда комиссиязын апардының ажылдакчыларының санын кызырары-биле холбаштыр муниципалдыг албан-хаакчы-биле чарган күш-ажыл керээзин күш чок болдуруп турда, муниципалдыг албан-хаакчыга организацианы дүжүргени, бир болза, организацианың ажылдакчыларының санын кызырары-биле холбаштыр оларның үнгөн таварылгазында, ажылдакчыларга күш-ажыл хоойлужудулгазы-биле доктааткан магадылалдары бээр»;

16) 25 чүүлдү дараазында редакция-биле бижир:

«25 чүүл. Муниципалдыг албанче ажылдап кирери

1. Муниципалдыг албанче 18 хар назы четкен, Россия Федерациязының күрүнө дилын билер болгаш муниципалдыг албаның албан-дужаалдарын ээлээринге «Россия Федерациязында муниципалдыг албан дугайында» Федералдыг хоойлу эзугаар доктааттырган мергежил негелделеринге дүжүп турар хамаатылар муниципалдыг албан-биле холбашкан кызыгаарлыг чүүлдер кылдыр Федералдыг хоойлуда айтылган чылдагааннар чок болза, кирип алыр эргелиг.

2. Муниципалдыг албанче ажылдап кирип, а ол ышкаш ону эртип турда, кандыг-даа эркинтен, сөөк-язызындан, нациязындан, ызыгуурундан, өңчү болгаш албан-дужаал байдалындан, чурттап турар черинден, шажынага хамаарылганындан, үзөл-бодалындан, хөй-ниити каттыжышкыннарынга хамаарылганындан, а ол ышкаш муниципалдыг албан-хаакчының профессионал болгаш ажыл-агыйык шынарлары-биле холбашпаан өске-даа чылдагааннардан хамаарылгалыг дорт азы доора кызыгаарлашкыннары азы артык чорукту доктаадырын чөпшээрес.

3. Хамааты муниципалдыг албанче ажылдап кирип тургаш:

1) муниципалдыг албанче киреринин база муниципалдыг албаның албан-дужаалын ээлээринин дугайында дилел билдинишкенин;

2) Россия Федерациязының Чазаның доктаатканы майык эзугаар бодунуң холу-биле бижээни болгаш ат салганы анкетаны;

3) пасторту;

4) күш-ажыл керээзи (контракт) бир дугаар чардынын турар таварылгалардан аңгыда, күш-ажыл дептерин;

5) билинин дугайында документини;

6) күш-ажыл керээзи (контракт) бир дугаар чардынын турар таварылгалардан аңгыда, ыяал-ла пенсия камгаладылганы камгаладылга херечилелин;

7) хуу кижини чурттап турар черинин аайы-биле үндүрүг органының учедунга тургусканының дугайында херечилелин;

8) шериг хүлээлгелигерге болгаш шериг албанче кыйгыртыр кижилерге шериг учедунуң документтерин;

9) муниципалдыг албанче ажылдап кире-

ринге шалтыктап турар аарыгың чогуңуң дугайында медицина албан черинин түнели;

10) муниципалдыг албанче ажылдап киреринин мурнунда чылдың чыл дургузунда орулгазының дугайында, эт-хөрөңги болгаш эт-хөрөңги характерлиг хүлээлгелер дугайында медээлерин;

11) федералдыг хоойлулар, Россия Федерациязының Президентизинин чарлыктары болгаш Россия Федерациязының Чазаның доктаалдары-биле көрдүнгөн өске-даа документи-биле кириер.

4. Хамаатының муниципалдыг албанче ажылдап кирип тургаш, Федералдыг хоойлу эзугаар берген медээлерин федералдыг хоойлулар-биле доктааткан чурум эзугаар хынап болур. Чамдык муниципалдыг тургузуларга федералдыг хоойлулар-биле хамаатының муниципалдыг албанче ажылдап кирип тургаш, берген медээлерин хынаарыга немелде негелделерин доктаадып болур.

5. Бо чүүлдүн 4 пунктуунда көрдүнгөн хыналда үезинде хамаатының муниципалдыг албанче ажылдап кирип алырын шалтыктап турар чылдагааннар илереттинген таварылгада, айтылган хамаатыга муниципалдыг албанче ажылдап кирип алырыга ойталаашкының чылдагааннарының дугайында бижимел хевирге дыннадыр.

6. Хамаатының муниципалдыг албанче ажылдап кирип алырын федералдыг хоойлуда көрдүнгөн онза байдалдарны өөренип көрүп тургаш, күш-ажыл хоойлужудулгазынга дүүштүр күш-ажыл керээзинин негелделеринге муниципалдыг албаның албан-дужаалынга томуйлаанының түнелдинде боттандырар.

7. Айтылган албан-дужаалга ажылдаары-биле конкурстун түнелдери-биле тус чер чагырганың баштыгының албан-дужаалынче ажылдап кирип турар хамааты контракт чарар. Контракт-биле айтылган албан-дужаалга томуйладып турар кижиле контракт-биле тус чер чагырганың баштыгының албан-дужаалын ээлеп ажылдаарынын чурумун болгаш контрактты чарарының болгаш күш чок болдуруу чурумун 2003 чылдың октябрь 6-да №131-ФХ «Россия Федерациязынга тус чер бот-башкарылганын организацианын нити принциптеринин дугайында» Федералдыг хоойлу-биле тодарадыр. Контракт-биле тус чер чагырганың баштыгының албан-дужаалынга томуйладып турар кижиле контракттың чаңгыс аай майын Тыва Республиканың хоойлузу-биле бадылаар.

8. Хамаатының муниципалдыг албанче ажылдап киргенин хөлезилекчинин (ажыл берикчинин) муниципалдыг албаның албан-дужаалынга томуйлаарының дугайында актызы-биле долдуар.

9. Муниципалдыг албанче ажылдап кирип турда, хөлезилекчи (ажыл берикчи) болгаш муниципалдыг албан-хаакчы күш-ажыл керээзинин талалары болур»;

17) 26 чүүлдүн 3 пунктуунда: үшкү абзацта «муниципалдыг албан-дужаалды» деп сөстөрни «муниципалдыг албаның албан-дужаалдары» деп сөстөр-биле солуур;

дөрткү абзацта «30 хонук иштинде» деп сөстөрни «20 хонук иштинде» деп сөстөр-биле солуур;

18) 27 чүүлдү күжүн чидирген деп санаар;

19) 28 чүүлдү дараазында редакция-биле бижир:

«28 чүүл. Муниципалдыг албан-хаакчыларның аттестациязы

1. Муниципалдыг албан-хаакчының аттестациязы муниципалдыг албанга ооң ээлеп турары албан-дужаалдарында дүжүп турарын тодарадыр сорулга-биле эрттирер. Муниципалдыг албан-хаакчының аттестациязын үш чыл болгаш чаңгыс катап эрттирер.

2. Дараазында муниципалдыг албан-хаакчылар аттестация эртпес:

1) муниципалдыг албаның албан-дужаалдарын бир чылдан эвээш эвес үеде ээлеп турарлар;

2) 60 хар назы четкенер;

3) сааттыг херээженер;

4) сааттыг болгаш база божаан соонда шөлээде азы уруг ап турары дээш, ол үш хар назы четкижеге чедир шөлээде турар кижилер. Айтылган муниципалдыг албан-хаакчыларның аттестациязы шөлээден үнгөн соонда, бир чыл эрткенде, бооп болур;

5) муниципалдыг албаның албан-дужаалдарын дарый күш-ажыл керээзи-биле (контракт-биле) ээлеп турар кижилер.

3. Муниципалдыг албан-хаакчының аттестациязының түнелдери-биле аттестация комиссиязы муниципалдыг албан-хаакчы муниципалдыг албанын ээлеп турар албан-дужаалыга тааржырын азы таарышпааны дугайында шиттирин үндүрер. Аттестация комиссиязы ажылыга оларның чедип алган чеднишкенин дээш чамдык муниципалдыг албан-хаакчыларны шаңнаарының дугайында, ооң иштинде оларны албан-дужаалга депшидерин дугайында, а чугула херек апарган таварылгада, аттестация эртип турар муниципалдыг албан-хаакчыларның ажыл-чорудулгазын экижидеринин дугайында сүмени берип болур. Аттестацияның түнелдери аттестация эрткен муниципалдыг албан-хаакчыларга бадылаашкының түнелдерин үндүргөн соонда, боттарына дыннадыр. Аттестацияның материалдарын хөлезилекчинин (ажыл берикчинин) төлээзинге дамчыдар.

4. Хөлезилекчинин (ажыл берикчинин) төлээзи аттестацияның түнелдери-биле ажылга оларның чедип алган чеднишкенин дээш

чамдык муниципалдыг албан-хаакчыларны шаңнаарының дугайында азы аттестация эрткен хүнден бир айдан узун эвес хуусаада ооң чөпшээрели-биле муниципалдыг албан-хаакчыны албан-дужаалыга кудуладырының дугайында шиттирин хүлээп алыр. Аттестация комиссиязы аттестацияның түнелдери-биле чамдык муниципалдыг албан-хаакчыларны мергежил бедир өөредилге чорударының дугайында сүмени кадып болур.

5. Муниципалдыг албан-хаакчы албан-дужаалга кудулатканы-биле чөпшээрешпээн таварылгада азы ооң чөпшээрели-биле муниципалдыг албаның өске албан-дужаалынче шилчидер арга чок апарганда, хөлезилекчинин (ажыл берикчинин) төлээзи аттестация эрткен хүнден бир айдан узун эвес хуусаада аттестацияның түнелдери-биле бадытаттылган четпес билининин түнели кылдыр ээлеп турар албан-дужаалыга дүүшпези-биле холбаштыр ону муниципалдыг албандан халап болур. Айтылган хуусаа доостурга, ол аттестацияның түнелдери-биле муниципалдыг албан-хаакчыны ажылдап үндүрүп азы ону албан-дужаалыга кудуладып болбас.

6. Муниципалдыг албан-хаакчы аттестацияның түнелдерин суд чуруму-биле хомууда эргелиг.

7. Муниципалдыг албан-хаакчыларның аттестациязын эрттиреринин дугайында дүрүмү Тыва Республиканың хоойлузу-биле бадылаар муниципалдыг албан-хаакчыларның аттестациязын эрттиреринин дугайында чаңгыс аай дүрүмге дүүштүр муниципалдыг хоойлу-дүрүм актызы-биле бадылаар»;

20) 29 чүүлдө:

2 пунктуунун 2 адаккы пунктуунда «муниципалдыг» деп сөстү ап кааптар;

2 пунктуунун 3 адаккы пунктуунда «бо Хоойлу-биле доктааткан» деп сөстөрнү «болгаш федералдыг албан-хаакчыларның аттестациязын эрттиреринин дугайында чаңгыс аай дүрүмге дүүштүр муниципалдыг хоойлу-дүрүм актызы-биле бадылаар»;

29 чүүлдүн 3 пунктуунун ийги домаанда «60 хар» деп сөстөрнү «65 хар» деп сөстөр-биле солуур; «муниципалдыг» деп сөстү ап кааптар;

21) 30 чүүлдүн адын болгаш 2 пунктуун дараазында редакция-биле бижир:

«30 чүүл. Муниципалдыг тургузуда кадрлар ажылы

2. Муниципалдыг тургузуда кадрлар ажылы бодунче:

1) муниципалдыг албаның албан-дужаалдарын ээлээринге кадрлар составын тургузары;

2) муниципалдыг албан дугайында хоойлужудулганың чүүлдеринин боттандырылганының дугайында саналдарны белеткээр болгаш айтылган саналдарны хөлезилекчинин (ажыл берикчинин) төлээзинче кириерин;

3) муниципалдыг албанче ажылдап кирери, ону эртери, күш-ажыл керээзин (контракттың) чарары, муниципалдыг албаның албан-дужаалыга томуйладыры, муниципалдыг албанын ээлеп турары албан-дужаалындан хостаары, муниципалдыг албан-хаакчының муниципалдыг албандан халажылгазы болгаш ооң пенсияже үнгени-биле холбашкан муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларының төлевилелдерин белеткээр ажылдарның организацианын база чогуур документтерин долдуруушкунун;

4) муниципалдыг албан-хаакчының күш-ажыл дептерин долдуары;

5) муниципалдыг албан-хаакчының хуу херектерин чорудары;

6) муниципалдыг тургузуда муниципалдыг албан-хаакчының даңзын долдуары;

7) муниципалдыг албан-хаакчының албан-ажыл шыңзыдылганын долдуары болгаш тыпсырын;

8) муниципалдыг албанын хостуг албан-дужаалдарын ээледири-биле конкурсту чорудары болгаш муниципалдыг албан-хаакчыларны кадрлар курлавырыне кириерин;

9) муниципалдыг албан-хаакчыларның аттестациязын эрттирерин;

10) кадрлар курлавыры-биле ажылды организастаары болгаш ооң үре-түнелдиг ажылгаашкынын;

11) хамаатының муниципалдыг албанче ажылдап кирип тургаш берип турары хуу өске-даа медээлерин шынга дүшкөөн хынаар ажылы организастаары, а ол ышкаш күрүнө чажыдын тургузуп турар медээлерге доктааттыган хевирин чөпшээрелин долдуары;

12) муниципалдыг албан-хаакчыларның орулгалар дугайында, эт-хөрөңги болгаш эт-хөрөңги характерлиг хүлээлгелер дугайында медээлерин хынаар ажылдыг организацианын, а ол ышкаш федералдыг хоойлулар-биле доктааткан муниципалдыг албан-биле холбашкан кызыгаарлашкыннарының сагылгаларын;

13) муниципалдыг албанын хоойлу-дүрүмнүг болгаш өске-даа айтырылганының талазы-биле муниципалдыг албан-хаакчыларның сүмележишкенин;

14) Тыва Республиканың күш-ажыл хоойлужудулгазы болгаш хоойлузу-биле тодарадыр кадрлар ажылының өске-даа айтырылганының шиттирлээшкенин кирип турар».

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан эзузу-биле парлаан хүнүндөн он хонук эрттерге, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның

Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№385 УХ-11 2007 чылдың ноябрь 30

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ

Аныяк спортчуга сөс

ДЕТКИМЧЕ БИСКЕ ХЕРЕК

Школачы чылдарымда-ла шыдырааны сонургал, школаның өөреникчилериниң шыдыраа бөлгүмүңгө доктаамал киржип турган мен. Черле ынчаш мээң ада-иемниң угу-дөзүндө шыдыраа ойнаарыңга сонургалдыг кижилер хөй чораан. Чырык өртемчиден арай эрте чарлып чоруткан мээң кырган-ачам болур журналист, «Тываның аныяктары» солуннуң кол редактору чораан Өлзей-оол Очурович Монгуш республиканың шыырак дээн шыдыраачыларының бирээзи чораанын ону таныыр, билер кижилер ам-даа сактыр. Ол ышкаш бо хүннерде бистиң аравыста чок хоочун шыдыраачылар Хеймер-оол Опанович Ондарны, Матпа Самбуевич Хомушкунун шыдырааны канчаар ойнап чораанын доктаамал өөренип ап турдум. Оон ыңай делегей чемпиону турган Гарри Каспаровтуң арга-дуржулгазын солун-сеткүүлдерден хүн бүрүдө номчуп турар мен. Чижээ, Кызылдың №15 лицейинде хоочун башкы, шыдыраачы Соскур-оол Кыртышпанович Ондарны удуруп турар бөлгүмүн дыка сонургаар мен. Ол башкының шыдыраа дугайында чаа үндүрген номун сураглааш, тыппайн тур мен.

Мээң ачам Николай Донгак база хоомай эвес шыдыраачы кизи. Черле ынчаш шыдыраа ойнаарыңга сонургалдыг мен. Кожуун чергелиг шыдыраа маргылдааларыңга удаа-дараа киржип, багай эвес түнелдерни чедип ап келдим. Ол болза, үстүндө адааным, ам-даа кады ойнап турарым дуржулгалыг шыдыраачыларның үлегер-чижээ деп бодаар мен.

Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының байырлалыңга турскаадып кожуунга эрткен шыдыраа маргылдаазыңга киришкен он ажыг кижиниң аразындан бирги черни чаалап алдым, ийги черни Геннадий Монгуш, а үшкүзүн

Юрий Ондар тус-тузунда чаалап алдылар. Бистиң Кара-Чыраа суурда хоочун ойнакчы, башкы Аргар-оол Чимит-Доржуевич Ондарны база маргылдааның эртрикчилери шаңнап мактады.

Бо маргылдааның соонда шыдыраа ойнаарыңга сонургалым улам улгаткан. Баян-Талага болуп эрткен шыдыраа маргылдаазыңга Кара-Чыраа суурдан Хемчик кижилер кылаштап, эрткен-дүшкен машиналар дозул чорааш, киржип турдум. Хоор-оол Ховалыг база ындыг: кайда-чүдө шыдыраа маргылдаазы болуп турар-дыр, ынаар чадаг чоруптар. Күзел ол хире күштүг-дүр.

Ам кол бижиир дээн чүүлүмгө эглип келийн. Сөөлгү үедө бистиң кожуунда шыдыраа спортунга кичээңгей арай кошкаан. Кажан

«Шаңналдарыңар машина иштинде, барып ап алыңар» дээн даргаларың каңдай сөстери бистиң спортчу хей-агды-высты өжүрүп турар.

кожуунуң шыдыраа федерациязын Амир Намажапович, Дайынчы Бавуужапович Ондарлар удуруп турда, тус черге шыдыраа оюну багай эвес чоруп турду. Ыңай-бээр үнүшкүннерни, сонургактар ортузунга маргылдааларны бо-ла организаастаар, а тиелекчилерге хоомай эвес шаңналдарны тыпсып турган чүвө. Үстүндө адааным ийи дарга өскээр ажылдап чоруткан соонда, шыдыраа федерациязының ажылы сулараан. Шыдыраачылар деткимче албастаан. Ол-бо черлерге ойнаар күзелдиг шыдыраачыларга машина-техника болгаш өске-даа материалдыг деткимче кошкак.

Өске кожууннарда шыдыраа маргылдааларын бедик денелде

организаастап турары адаарганчыг. Бо хүннерде бистиң аравыста чок Сарыглар Хойтпак-Хунаның чырык адынга турскаадып эртрип турган маргылдаа уттундурган. Шыдыраачыларның разрядтарын, категорияларын тодарадып, бедидериниң талазы-биле ажылдар шуут чорбайн турар. Кандыг-бир маргылдааларны чүгө мөлдүк-калдык, ат чодуп эртрип каар. Дарга-бошкаларның «Шаңналдарыңар машина иштинде, барып ап алыңар» дээр кандай сөстери бистиң спортчу хей-агды-высты кудуладып турар. Ужурунда болза, шаңнал-макталдарны хөй чонун, аарыкчыларның мурнунга байырлыг байдалга тыпсыр ужурлуг.

Шыдыраа оюну таптыг организаастаар чүвө болза, бистиң кожуунуң сумуларында шыырак дээн мергежилдиг шыдыраачылар бар. Оларга Олег Ооржакты, Геннадий Монгушту, Юрий Ондарны, Аргар-оол Ондарны, Шолбан Монгушту, Сплинн Маадыр-оолду дээш, өскелерни-даа хамаарыштырар.

Чоокта чаа Хоор-оол Ховалыгны кожуунуң шыдыраа федерациязының даргазыңга соңгуп алдывыс. Аңаа база-ла үстүндө деткимче, дуза херек.

Шыдыраа оюну спорттун нарын хевири болганда, маңаа хөй үе-шак, угаан-сарыыл ажылы негетинер. Шыдыраачы кизи дээр-ге-ле, мерген угаанныг, сагынгыштывынгыр кизи-дир. Ынчангаш бистиң өгбелеривис «Шыдыраачыга угаан херек, чылгычыга сымдым херек» деп чугаалап чораан.

Биске, көдээ шыдыраачыларга, деткимче херек болуп турары билдингир ышкажыл. Республиканың шыдыраа федерациязының төлээлери-даа болза көдээзе үнүшкүннерни чүгө организаастап болбазыл? Бо айтырыгже кичээңгей салыр үе келбээн бе?

Эрес ДОНГАК.

«Шынның» аалчызы – Ак-Даш школазы

ЧАЖЫТ АРГАЛАРЫҢГА ӨӨРЕДИП ТУРАР

Бис неделя санында школавыста шыдыраа бөлгүмүнүң ажылыста четтикпейн манаар бис.

Ону эге класстар башкызы Ольга Данзычиевна Куулар удуруп турар. Башкы эге класстан тура ойнап билбес уруглар-биле кады ойнап олургаш, шыдырааның чажыттарыңга оларны өөредип турар. Көжөр мурнунда оваарымчалыг көөрүн, дөрт-беш көш ажылдыр боданырын ол чагыыр. Көжүп болгу дег салыгларны дүрген болгаш бодунга бүзүрелдиг сайгарып билиринге өөреникчилерин өөретишаан, чараш тывызыксыг аргаларны айтып берип турар.

Кожуун иштинге өөреникчилер аразыңга шыдыраага ийи чыл улаштыр бирги черни алдывыс. Өзүп орап болгаш улуг идегел берип турар шыдыраачыларга Кижик Ондарны, Айдыс Ондарны, Аяс Донгакты (8-ки классчылар), Буян Ондарны, Меңги Монгушту, Чойгана Кууларны (7-ги классчылар), Омак Ондарны (6-гы классчы), Айдың Донгакты, Долаан Ооржакты, Милана Монгушту (5-ки классчылар) болгаш Сайлык Донгакты хамаарыштырып болур.

Республиканың өөреникчилериниң 10-гу спортчу кадыкшылга фестивалында шыдыраа маргыл-

дазыңга Буян Ондар биле Чойгана Куулар тус-тузунда ийги черлерни алганнар. Башкывыстың эге класстан эгелээш, шыдыраага өөредип келгени Алиана Ооржак, Долаана Донгак сөөлүндө барып, республиканың шыырак херээжен шыдыраачылары болу берген.

Школавыста Чаа чыл болгаш Шагаа байырлалдарыңга турскааткан шыдыраа маргылдаалары доктаамал эртип турар. Бо чылын «Школаның тулган шыдыраачызы» атты бешки класстың өөреникчизи Долаан Ооржакка тывыскаан.

О.Д.Куулар даанган ажылыңга харысалгалыг, чогаадыкчы ажылдаар болгаш негелделиг башкы. Оон удуруп турары үшкү классчылар школаның үлегерлиг өөреникчилери. Шыдыраа бөлгүмүндө бижидип алган өөреникчилерниң саны кезээде хөй. Спортчу шаңналдарны боду саткаш, тыпсыр башкы.

Башкывыс «Өөредилге» кожуун төлөвилелиниң шугуму-биле баштай сумуга, оон соонда кожуунга тулган эки класс удуруп-тукчузу болган.

Ак-Даш школазының шыдыраа бөлгүмүнүң кижигүннери.

Сүт-Хөл кожуун.

Шыдыраа «тергезинге» олурупкаш...

Кызыл хоорайның школалар командаларының «Ак терге» клубунуң шаңналы дээш маргылдаазы доозулган. Аңаа 1994 чылга чедир төрүттүнген назылыг оолдар, уруглардан тургустунган чеди команда киришкен.

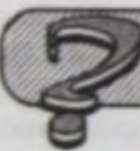
Долгандыр ойнаар маргылдаага баштай №1, 9, 14 ортумак школаларың болгаш №15 лицейниң командалары мурнап турган. Ынчалза-даа сөөлгү оюннар тиелекчини илереткен. Он ийи ап болгу дег сандан он санны алгаш, Кызылдың №1 ортумак школазының командазы (кежигүннери: Орлан Салчак, Маадыр Куулар, Аяс Молдурушкун болгаш Айрана Ондар) бо чылын бирги черни алган. Ийги болгаш үшкү черлерни №9 болгаш №14 школаның аныяк шыдыраачылары элзээннер.

Кызылдың №1 ортумак школазының тиелекчи командазы 2008 чылдың март айда эртер республика маргылдаазыңга хоорайның школаларының адын камгалап киржир.

Уругларның бо массалыг маргылдаазы эрткен чүс чылдың 1970-1980 чылдарында чуртка кончуг неперенгей турган. Оон амгы тиелекчилери Россияны Москва хоорайга эртер түннел оюннарыңга киржир эргени чаалап алыр. Чаңгыс-ла хомуданчыг чүвө – школаларның удурупталары, күш-культура башкылары угаан сайзыралының бо спортунче улуг-ла кичээңгей салбайн турары хомуданчыг.

Н.БОБРОВ,

маргылдааның шииткекчизи.

Айтырыңар – харыылап берээл...

ТУБЕРКУЛЕЗТАН БОДУ ЭМНЕНИП БОЛУР БЕ?

Экии, хүндүлүг редакция! «Шын» солунну үргүлчү чагыдып ап чоруур болжумза-даа, силерниң редакцияже чагаа бижип көрбээн мен. Амгы үедө херек аарып чоруур болгаш солун арнын таварыштыр чонумнуң эм чокка эмненип болур аргаларын билир улус бар ирги бе деп айтырыксап олурарым ол-дур ийин. Улустуң чугаазың дыңнап чоруурга, алоо хандызың ары чигири-биле, оон хая чугу азы мүмие дээр холуксааларны ижерге дузалап болур джир. Ам оларны эм-биле холуурга хоржок боор эвес ирги бе азы черле үргүлчү эм ижип чоруур болжумза эки ирги бе? Ындыг бе дээрге эмнерни эмин эрттир ижип-ле турар, ынчалзажок бичи өскерилген чүвө-даа чок боор чүвө-дир ийин, чүңү ажыглаза эки ирги, сүмеден кадык көөрүңерни диледим.

Оон ыңай гемоглобин бедидерде чүңү чил, кандыг эмнер сыкыртып болурул, специалистер-биле сүмележил, меңээ дузалап көрүңерем. «Шын» солунга ажыктыг чүңүлдерни база бижип каан боор чорду. Данзын-оол Маадыр-оол дээр акыйның мүмие дугайында чүңүл аажок сонурганчыг чүңүл болду. Ам-даа ооң дугайында эки бижип, тамыштырып көргөн болза. Улуу-биле четтирдим.

Кел чыдар Чаа чылда хөй номчукчулуг болуруңарны күзедим. А мен келир алды айның чагыдып алган мен.

С.Чадамба.

Чаа-Хөл кожуун

Авторга харыы:
Чагааның авторунга харыы белеткээри-биле республиканың туберкулезка удур диспансериниң специалистери-биле сүмелешкен бис. Оларның берген харыызы-биле дараазында тайылбырны бээр-дир бис.

Мооң мурнунда туберкулез аарыының дугайында эмчи специалистерниң делгеренгей тайылбырларын солун-сеткүүлдерге доктаамал чырыдып келген бис. Туберкулез дээрге онза айылдыг халдавырлыг аарыг болуп турар. Бо аарыг каш он чылдар бурунгаар эмнэтинмес өлүмнүг аарыг деп санатынып турган. Ынчангаш амгы үедө ук аарыгы когу-биле эмнел кааптар арганың тургустунуп келгенин улуг аас-кежик деп санаар ужурлуг бис. Чүгле аарыгы кедереп алган таварылгаларда күш четтирбейн барып болур. Эмнээшкениң хуусаазы узун, шүүттүг, ижер-чиер эмнериниң хөй болуп турары ук аарыгың кайы хире айылдыг болуп турарын көргүзүп турар. А эмнээшкениң түннелдери дораан көстүп келбес. Аңаа үе херек. Аарыгың непередикчизи «Кохтуң палочказы» бодунга айылдыг бүдүмелдерниң (аарыг кижиниң ап турар эманнарының) салдарыңа дүрген чаңгыгычал, өскерлинчел, хензиг-ле эптиг байдалга күш кирип, алдыртпайн баар шынарларлыг. Ынчангаш-ла аарыг улус эмчиниң бижип бергени эм-таннарын чедир ишпейн, үзүп кааптар таварылгаларда аарыг улам кедереп, ол баштайгы эмнел турган эмнерге күш четтирбес апаар болур. Эмчиниң бижип бергени эмнээшкенин хензиг-даа үзүктелдирер болза, аарыг амырап-ла турар деп билип алза чогуур.

Ынчангаш авторнуң айтырыыңга хамаарыштыр көөр болза, бо аарыг халдавырлыг, инфекциялыг аарыг болуп турар болганда, эң-не кол эмнээшкени эмчиниң доктаадып бергени эм-таң аймаа-биле чорудар ужурлуг. Ынчалза-даа улусчу медицинаның аргаларын эмнээшкени-биле чергелештир база чорудуп болур. Ук «кара эмнер» аарыг кижиниң организмни быжыглаарыңга, иммунитет деп адаттынар камгалап күштерин улам быжыктырарыңга салдарын чедирип турар болур. Ынчангаш аарыг кижиге дузалыг болуру чугаажок. Анаа эмнээшкени-биле чергелештир кара эмнер-биле эмнээшкенин чорударын бистиң эмчилеривис база практиказында ажыглап турар апарган. Ынчангаш кандыг кара эмнер-биле канчалдыр эмненирин эмчилер-биле тодарадып ап

болур. Чижээ, морзук үзү, адыг үзү-биле немей эмненип болур. Оон аңгыда, авторнуң бижип турары ары чигири-биле алоо хандызын база ажыглап турар. Ындыг-даа болза, ол аргаларны кайы хамаанчок ажыглаарыңче далашкан херээ чок. Чүгө дизе, кизи бурзунуң кадыының байдалы, мага-боду, харын-даа сагыш-сеткили аңгы-аңгы болуп болгай. Ол бүгү эмниң күжүңгө салдарын чедирип турар. Бир кижиге тааржыр чүүл өскезинге таарышпас бооп болур. Ынчангаш кара эмнер-биле эмнээшкенин чорудар бетинде эмнел турар эмчилер-биле сүмележип алганыңар дээр.

Авторга бо хире айылдыг аарыгы бот булганың эмненириниң орнунга эртежик эмчиге чедип, оон доктаадып бергени эмнээшкенин шүүтсүтмейн, чалгааравайн, шыңгызы-биле сагывышаан, кара эмнерни база эмчиниң хайгаралы-биле ажыглаарын сүмелээр-дир бис. Оон-биле кады кара эмнээшкени эмчиниң эмнээшкенин солуvas ужурлуг дээрзин сагындырып каары артык эвес.

Гемоглобин бедидеринге хамаарышкан айтырыгга харыылаарывыс болза, эм-таң аймаа-биле эмнээшкенин база чүгө эмчи доктаадыр ужурлуг. Гемоглобин бедидер эмнер хөй, ынчалза-даа оларның кандыызы силерниң кадыкшылыңарга, мага-бодуңарга тааржырын чүгө тодаргай анализтерни түннелдери-биле эмчи шиптирлээр. Аңаа гемоглобин кайы хире четпес, Силерниң назы-харыңар, кадыыңар байдалы, ажил-амыдыралыңар онзагайлары дээш чугу-лага алыр ужурлуг барымдааларга хөй болур. Ынчангаш Силерге ук айтырыг-биле чурттап турар чериңерниң девискээринде терапевт эмчиге чедө бээрин сүмелээр-дир бис. Артканын эмчи боду билер. Чогуем гемоглобин четпес таварылгаларда эм-таң аймааңга дуза кылдыр эки хоолулуг аш-чем чиирин сүмелеп болур. Ылангыя чимис, ногаа аймаа, тодаргайлаар болза, гранат, свекла чиирге эки болур, сүт ижер, арыг агаары мага хандыр тынары база ажыктыг, оон ыңай гематоген чоп садып чип болбас деп. Тываларның бир аргазы – шык азы шала хайындырган баар база дузалаар джир. Ол бүгүнү кадыкшылга кандыг-даа хора чокка ижил-чип болур болгай. А эмнерни чүгө эмчи бижип бээр ужурлуг.

Кадыыңар дээр сагыш човал чорууруңар эки-дир. Ынчалза-даа бот-эмнээшкенин чоруткан херээ чок. Ылангыя бо хире шыңгы айылдыг аарыгларга чүгө эмчи дузазы херек дээрзин база катап сагындырып каалы.

Н.САТ,

ТР-ниң Кадык камгалал яамызының парлалга секретары.

Журналистиң орук демдеглели

УТТУНДУРБАС ААС-КЕЖИКТИҢ буянын хуннери

Чоокта чаа Геше Джампа Тинлей башкы Тывага кээп, сарыг шажынның өөредин кылып тура, тыва чонну, Тываның Чазаан «Калачакраны база катап чер-чуртуңарже чалап аар деп турарыңар кончуг эки-дир, мен ону деткиир мен» дээнин дыңнааш, дыка-ла амырадым. Ол дораан сагыжымда уттундурбайн артып калган үеже сактышкыным шымны берди.

«1995 чылдың август 2-ден 16-га чедир Чырыткылыг XIV Далай-Лама Башкы Моолга барып, Калачакра (Дуюнгар) езулалын эрттирер. Ол хуннерде Моолга барып чедерин кызыдынар. Бир эвес ол сагылды четтирээрзе, силерге кончуг-ла эки болур». Шак мындыг медээни Ыдыктыг Башкының Россияда төлээзи Геше Джампа Тинлей 1995 чылдың июнь айда Тывага эрттирип турган Төвүттүн хуннеринин үезинде чарлап дыңнаткан. Ындыг медээни дыңнааш, хөлзеп-ле эгеледим. Ол сүзүглел-езулалга Тывадан киржир каш-ла санныг кижилерин турду. Ынчангаш ынаар баарым-даа кайын болдунар ирги деп, чигзинип турумда, ол төлээлерниң бирээзи, «Тибеттин өңүктери» ниитилелдин кежигүнү, эртем-шинчилел институтунун директорунун оралакчызы, кады төрзэн дунмам Зоя Самдан чай чок болганындан чорбас апаарга, ооң орнунга мен баар болганымга аажок-ла өөрдүм. Калачакра... Ону санскрит дылдан «Үениң хүртүзү» деп окулдулар. Будда шажынның ваджраяна (махаянаның бир кол угланышкыны) хевиринде улуг, биче октаргайларны – делегей биле кижини деңгей көөрү-дүр.

Чоруур хун келген. Август 2-де үш чолаачы-биле кады 42 кижилер «Икарус» автобустуг, бир КамАЗ машиналыг Моолче аъттаныпкан бис. Документилери, акша-төгери аайлашпааннар дыка-ла хомулдап артып калдылар. Алызында чер кезири, чон аразыңа үргүлчү чоруур журналист кижилер болгаш 42 чүдүкчүнүн аразындан таныыр улузум эвээш эвес болду. Оларның аразында солун-сеткүүлдерниң доктаамал бижикчизи Григорий Бураатович Санчаа (ол моол дылды эки билер, бөлүктүн удуртукчузу), Санкт-Петербургуң хүрээзинден төлээ Данзан Цултим Куулар, Культура яамызында аас чогаал төвүнүн директору Марта Сиямбиль, эмчи Галина Романова, Тыва Республиканың Дээди Хуралының ажилдакчылары Нина Куулар, Дина Комбу, бистиң телерадиокомпанияның режиссеру Татьяна Ооржак, Хову-Аксы суурдан «Хостуг Тыва» шимчээшкенин төлээзи Александр Кенден, Дагба Шойданович Санчыл өг-бүлөзи-биле, Иштики херектер яамызында милицияның майору Людмила Шижээ болгаш өскелер-даа бар болду.

Моолдун карак четпес ховулары бо-ла болгай. Кижилер аңаа келгеш, «Бай Моол» деп ырыны дораан-на сактып кээр. Дистинишкен төвөлдерде чүдүртүнген көшкен аалдар, делгем ногаан шөлдерде кара баштыг, калбак кудуртуктук акак хойлар, кара, хүрең, шокар, бора өңнүг өшкүлөрүнүн хөйүн... Ында мында өөр-өөр чылгылар, сарлыктар амыр-шөлзөн оъттап чоруур. Ховуларда хөлдер, ылаңгыя Кыргыз-Хөлде, Ногаан-Хөлде эжинген өдүрөктер, куу куштар, орук кыдында эжеш-эжеш ду-

руялар кижилер бүрүзүнүн кичээгейин хаара туткан, магадаткан. Чиңгис-Хаанның эрткен көжээ тураскаалдарлыг оруктары көрүштүг-ле чорду. Чамдыктары харын өскөн-төрзөн черим Эрзин-Тестин ховуларында даа дөмей.

Кызылдан үнгөш, беш дүн, алды хун дургузунда чорааш, август 7-де кежээкиниң 10 шакта Улан-Баторга чедип келдивис. Бистиң аравыска моол дылды эки билер 5 хире кижилер чораан. Кады чораан моол эневис Должин эмчинин ачызында Кандан хүрээзинин чоогунда Ламириг дацанының хериминин иштинче кирип, аңаа доктаадымыс. Ам даарта – август 8-те Ыдыктыг XIV Далай-Лама Кандан хүрээзинин шөлүңгө орус дылды билер чүдүкчүлөргө бараалгаар бир дугаар хуну. Ыдыктыг-Башкы-биле ужуражылганың эгелээри 10 шакта.

Шак-даа келген. Бисти тускай майгынын черге олурткан. Ында буряттар база бар. Оларның саны 1000 четкен. Башкы-даа олудунга саадалты. Калачакра өөредии эгелзэн. Улустун хөйүн! Ыржым-шыпшың. Чүгле башкының оожум, өткүт үнү дыңналыр. Баштай ол чыылганнарга байыр чедирип, Бурган башкының номналының сүзүглел езулалы – Калачакра дугайында өөредии эгеледи. Калачакра езулалын чогуур ужурулуг, бүрүнү-биле шингээдип алыр дээр болза, кижилер бодунга бодхичиттаны (сагыш-сеткил чырыныче тыртып турар күш), ол ышкыш хоозун шынарның мерген угаанын азы арыг, чырык шынарының дугайында элзэн тода билип алыр ужурулуг дээрзин аңаа оргаш билдивис. Ол ышкыш Калачакра өөредиин хуулгаазын Шамбала оранының хааны Сучандраның бодаралының дилээ-биле Будда бурган Шакьямуни илергейлеп дамчыткан. Сучандра Шамбалаже эеп келгеш, ол өөредигни тантра (үзүк-соксаал чок чорук, сагыш-сеткилдин агымы) хевирлиг кылдыр дамчыткан деп билгилерни чүдүкчүлөр шингээдип ап эгелзэн турду.

Өөредиг соонда мөргүл номчуп, дүңгүр, конгазын дамчыткан соонда, Төвүттүн ыдыктыг черинден келген узун, кыска терезин, арыглаар аржаан, хуулгаазын үрүлө-тараа, саң салыр айдыс дээр үнелиг сагызыннарны чонга үлөй бээрге, кижилер бүрүзү ону алыр дээр, баскылажып каг чазар чорду. Шак ындыг хөлзээзин-биле бир дугаар хун доозулду. Солун, девиденчиг-ле болду.

Дараазында хун кижилер бүрүзүңгө бадма (лотос) чечектин бир бүрүзү биле кызыл хилиц пөстөр үлөп берген. Ол болза кижиге үш дугаар каракты ажыдар күш деп дыңнатты. «Сүзүк каш дакпыр күш кирип немешкен соонда, кижинин караанга онза чараш бойдустан хээлери көстүр» деп тайылбырлады. А ооң соонда бир солун, элдептиг чүүл – «дээрден кылаң суг сагыш-сеткилди, мага-ботту арыг-

лаар» дээр билек, сугур чаыс олбо таладан күштүг сырын-биле кады кээрзе-даа, чүдүкчүлөр уламна черже сиңип, мөгөйп, тейлеп олуртуп чорду.

Ыдыктыг XIV Далай-Лама Башкының Улан-Батор хоорайга эрттирген Калачакра өөредииңе улуг кижилерден аңгыда ортумак болгаш аныяк назылыглар база киришкенин онзагай деп санаар мен. Улан-Батор университетинде студент Саяна Серен, Санкт-Петербург хүрээзинин дыңнакчызы Данзан Лосал, Данчытхорлин хүрээзинден Игорь Хомушку, Кызылдын уран чүүл училищезинин сургуулу Айдыс Сундуй, № 9 школаның доозукчузу Чодураа Бүрбү оларны ыңча дээрим ол.

Моол Республиканың найысылалы Улан-Батор хоорай-биле таныжар үе-шагывыс эвээш турза-даа, хөйүн көрдүвүс, билдивис. Дөмей-дөмей хөй кат бажыңнар, барык квартал санында Чөөн чүк улустарының национал шинчизин езугаар сиңбзэн хүрээлер, угулза-хээлер-биле каастап, өңнөп каан музейлер, театрлар, Суге-Батор аттыг делгем шөл – бо бүгү аалчы бүрүзүнүн кичээгейин хаара туда бээр чорду.

Моолдун Сенгел аймаанда тыва төрөлдери бар болгай. Ол сумунун төлээлери Улан-Баторда база чурттап-ажылдап турар. Оларның бирээзи диш кылыр эмчи Энхцецек Адилбиш деп аныяк кыс бисти боду сураглап тып алгаш, аалынча чалаан. Светлана Сарыглар, Валентина Сундуй база мен оларның өг-оранына кирип, таныжып чугаалаштымыс-даа. Бистиң биле ужурашканыңа ол дыка-ла өөрүүр чорду.

Богда-Гэгенин музейинге, Чөөн хүрээге болгаш Төп универмагга-даа чордувус. Хоорайның чурттакчыларының хөй кезин аныяктар дээрзин эскердивис. Оларның арыг-силег болгаш чаражын! Оон ыңай чүгле улуг улус эвес, а элээди оолдар, уруглар безин садыг-саарылга-биле холбаалыг, булуң бүрүзүңде суксун, быжырган далган, аар-саар барааннар садып, маңнашкан турарын магададым. Бисте шак ыңдыг элээдилер барык көзүлбөс болгай. Ол ышкыш автобус доктаар болгаш хөй чон чыгыр черлерде бичи оолдар яңзы-бүрү кремнер, шеткалар, дүрбүүш пөстөр салып алган, эрткен-дүшкен кижилерин идиин кылаңнадыр аштап, чодуп берип турарын көөрге, өөрөгенин, эптиин, чүгле холу караңнаар. Шак ыңдыг арга-биле олар хүнде 10 муң чедир төгерикти ажылдап ап турар болдулар.

Калачакра өөредииңе Чырыткылыг Далай-Лама Башкы бойду-биле кижинин тудуш харылзааның дугайында хөй удаа тайылбырлаанын аңаа киришкеннер ултас. Орукка автобус-биле чорааш, бойдустан чурумалдарын кижилер бүрүзү хайгаарап, ол дугайында бо-ла чугаалажы бээр болдувус. Чижээлээрге, дээрнин бир талазындан чаыс-чайык кел чорда, удатпаанда ийи-үш каыт солангы-челээш тыртып кээрге, дораан-на азып азы бисти долгалдыр өскээр оюп эрте бээрге, «Улуг номналче чүдүп чорааннарны бурган көрүп турар чүведир» дийип-даа чугаалажыр болдувус. Солангы деп бедик артка

оваага база-ла чеди чүзүн ийи-үш каыт челээш турупканы бистиң карактарывыста амдыгаа дээр чуртунуп арткан.

Дедир чанып чоруп олурувуста, август 15-те Республика Хүнүнде Александр Кенден Тываның ыдык ырызын баянга ойнап, даң хаязын уткуп алганы онзагай. Доктааган черлеривиске ыры-хөгжүм, оюно-тоглаа үзүлбзэн. Ону хөгжүм башкызы Алина Оюн организастап чорду. Узун орукка хүнезинивис бергедей бээрге, лама-башкыларывыстан өскелеривис Республика Хүнү демдеглеп, изиг ханнаан бис. Ону эрес-шооа Людмила Шижээнин мерген угааны шийтпирлзэн. Аыш-чем хайындырарыңа Зоя Ойдунаа, Бурбу Серен, Дагба Санчыл олар мергежилдин көргүскен. Ыңча хөй кижини тодуг-догаа болдуруп, чемгерип чордулар.

Гоби Алтайның (Алтай ховузунга) девискээринге Цав деп черге кезек аалдар чоогунга кээривиске, олар бисти Калачакрага чораанывысты билгеш, дүне хонуп артарын дилзэн. Ам канчаар, оларның күзели-биле ол аалдарга доктаар ужурга таварыштымыс. Ширбазыр деп өгбениң аалы-биле таныштымыс. Уруглары шупту 7 кижилер өгүлү-баштыг, бир огул, бир уруу чаа өлгөнгөн, ада-иези-биле кады чурттап оларлар. Ажы-төлүнүн уруг-дарыы-биле кады 25 кижилер. Ол аалга А.Кенден чин сөөртүкчүлөрүнүн ырызын бадырды. Ол-ла орук-биле шаанда Бээжинден Тываже чин сөөртүкчүлери аргыжып турган дээрзин кырган төөгүүр болду.

Август 16-да Кара-Суглуг деп хөлге келдивис. Ооң чоогунда база-ла аалдар, мал-маган эндерик. Хөлдүн кыдыында кастар, өдүрөктер бистен хойбас-даа, таваар эштип, ужуп чоруурун көргөш, дыка-ла тайбың, шөлзөн, байлак оран-дыр деп катап-катап магададымыс. Кожавыс аймактын төвү Улаангом хоорайга хүндүскүнүн 3 шак 30 минута турда чедип келдивис. Хоорай байырлал шинчилиг, радиорепродуктулардан моол ырлар куттулган, хөглүү аажок. Кудумчуларда улус-ла хөй. Аэродром шөлүндө яңзы-бүрү майгынарны чыскаай тиккен. Техника-даа хөй. Чолаачывыс А.Жданов чүү бооп турарын ылавылап тодарадырга, Париж—Москва—Улан-Баатор—Пекин маршруттуг делегей чергелиг авторалли спортчуларын уткуп турары ол болган. Ында он бир чурттуң – Россияның, Францияның, Голландияның, Австрияның, Чехословакияның, Бразилияның, Конгонуң, Кыдаттын, Италияның, Данияның, Моолдун – спортчулары шупту 26 автомобилест, 14 мотоциклист киржил турарын билип алдымыс.

Улаангомдан ырак эвезте Кызыл-Арт деп арт бар, ону Мөңгүн-Тайгаже баар машина оруу-биле ыңай-бээр чорааннар эки билер. Ол арттан доозун көстүп келди. Автораллиниң киржикчилери кел чорууру ол чүве-дир. Удаваанда ийи спортчу, ооң соонда КамАЗ-тар, а дээрде вертолеттар улаштыр-улаштыр шуужуп көстүп келди. Оларның доктаар хонар черинде кижилер бажы кизирт. Тускай аппараттарда судьялар чай-шөлзөн чок, келгеннерниң шак-үезин демдеглзэн, оларны хүлээп алган тур. Бир судья-биле чугаалажырывыска, чүгле француз дыл билер. Чаяан бооп, бир моол шагдаа ол дылды шору билиптер болгаш биске моолдап чугаалаарга, моол дыл билер эживис Л.Шижээ очулдура каапты; бо маргылдаа август 5-те Парижтен эгелзэн, 8 муң км эрткеш, ам Моолдун Улаангомда келгени ол. 24-те Пекинге дооступ, тилекчилерни илередир дээрзин билип алгаш, оруувус уламчылап, ол дүне кызыгаарга чедип келдивис.

Светлана ДАНЗЫН-ООЛ.
Кызыл-Улан-Баатор-Кызыл.

ТР-ниң Иштики
херектер яамызында

ШАГААН-АРЫГГА ЧӨВҮЛӨЛ ХУРАЛГА

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының тыл салбырының болгаш Россияның Иштики херектер яамызының Сибирьде материал-техниктиг хандырылга эргелелиниң удуртулгазы-биле каттышкан хуралы Шагаан-Арыг хоорайга чоокта чаа болуп эрткен. Ооң ажылыңа кожууннарның милиция килдистеринин тыл салбырларының ажилдакчылары киришкен.

Сөөлгү сес чылда бир дугаар Россияның ИХЯ-ның Тыл департаментинин удуртукчулары Тываның бо талазы-биле ажылын хынап көөр, боттук дузаны чедирер дээр Сибирьниң Материал-техниктиг хандырылга эргелелиниң начальниги полковник Сергей Минин, чепсегленишкн килдизинин начальниги полковник Станислав Бабушкин, транспорт килдизинин начальниги полковник Борис Карпов келген.

ТР-ниң ИХЯ-ның тыл начальниги Александр Дьяченко чүве чугаалааш, кадрларны өөредир болгаш билин беддер ажылды организастап турарын дыңнаткан. Бүгү кожууннарның милиция начальнигинин тыл хандырыл талазы-биле оралакчылары Красноярскиниң юридиктиг институтунга өөрөгөн, 2008 чылда бо ажылды уламчылаарын айыткан.

Сибирьниң материал-техниктиг хандырылга эргелелиниң начальниги Сергей Минин сөс алгаш, ийи кол сорулгага доктааган. Бирээде, чамдык иштики херектер килдистеринин штаттарыңа чепсегленишкн талазы-биле инспекторну тургузар, орта ажылдаар кончуг харысалгалыг, быжыг туруштук кижилер херек. Ийде, склад ажыл-агыйын шийтпирлээр, орта акша-төгери херек, республиканың Чазааның деткимчези негеттинип турар.

Чепсегленишкн килдизинин начальниги С.Бабушкин, транспорт килдизинин начальниги Б.Карпов санал бергеш, боттарының харылап турар адырларының ажылын экижидерде чүнү кылырын чугаалааннар.

Россияның ИХЯ-ның Сибирьде Материал-техниктиг хандырылга эргелелиниң удуртукчулары Тываның Иштики херектер яамызының тыл талазы-биле ажил-чорудулгазында кылдырган чүүлдерни, четпестерни демдеглзэн, моон соңгаар чүнү кылырын тодараткан.

ТР-ниң ИХЯ-ның пар-
лалга албаны.

Теректин будуунда
Шилдегер бирчлер ойнады...

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ фотоэтноду.

КОМИССИЯ ДЫҢНАДЫП ТУР

Тере-Хөл кожуунун Төлээлекчилер хуралының депутаттарының бирги чыыжы декабрь 19-та 16.00 шакта кожуунун чагырга черинге болурун Тере-Хөл кожуунун Девискээр соңгулда комиссиязы дыңнадып тур.

ХОСТУГ ОЛУТКА КОНКУРС

Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының башкарыкчы специалист албан-дужаалыга ажилдаар хостуг олутче конкурса киржири-биле документилерни хүлээп эгелээрин Тыва Республиканың Чазааның Аппарады чарлап тур.

Негелделери: программист мергежил талазы-биле тускай дээди эртемниг информация технологияларының болгаш компьютер техниказының талазы-биле инженер, мергежилнге ажилдаанының стажы ийи чылдан эвээш эвес болур.

Документилерни Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының кадрлар талазы-биле килдизинге **2008 чылдың январь 20-ге чедир ажил хүннеринде хүлээп алыр.**

Адреси: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, б.18, Тыва Республиканың Чазааның бажыңы каб. №304, тел. 3-64-05.

Суд приставтарында

ХУУЗУНДА АЖЫК ХАРАП...

Кызыл хоорай суд участогунун Эптештирилге судунун 2007 чылдың август 7-де Эдуард Донгакка (фамилиязын өскерткен) хамаарыштыр үндүрген шийтири күш кирген.

1984 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, ажилдавын турар, өгбүле чок, моор мурнунда 2007 чылдың апрель 16-да, Кызыл хоорай судунун шийтири эзугаар, 2 чыл шенелдеге шийтирген турган Эдуард Донгак бо удаада хоойлуга чөрүштүр чүнү кылганыл дээрге, ол Россия Федерациязының Кеземче хоойлузунун 312 чүүлүнүн 1 кезээнге хамааржыр херекти үүлгеткен.

2007 чылдың февраль 6-да Эдуард Донгак Кызыл хоорайда техниктиг хандырылга станциязынга хавыртылган эт-ВАЗ-21061 маркалыг автомобильдин харыс-салгалыг шыгжадыкчызы тургаш, ону А.А. Андроненкога кара өжегерээн, хуузуна ажык харап,

садыпкан.

«Күүселде бүдүрүлгези» Федералдыг хоойлу эзугаар, Суд приставтарының Федералдыг албанының Тыва Республикада Эргелелиниң Кызыл хоорайда килдизиниң суд приставы оон АКБ «Росбанк» ААН-де 163 муң 500 рубль өрөзи дээш автомобилни хавырган турган.

Ол суд үезинде хавырган, шыгжадып каан эт-хөреңгини садып-саарып, ону чок кылыр болза, РФ-тиң Кеземче хоойлузунун 312 дугаар чүүлүнүн 1 кезээ-биле буруудаар апаарын сагындырган турда-ла, ол хоругдаттырган эт-хөреңгини хоойлуга чөрүштүр саарыпканын миннип, шийткелди суд сайгарылгазы чокка үндүр-

рин дилээн.

Суд оон дилээн хандырып, суд чорудулгазын онза байдалга көргөш, баштайгы ителге үезинде чыгдылган бадьтталдар, шийтирил турар кижиге онаап турар буруу барымдаалыг деп түңнелди үндүрген.

Суд кеземчени чиигедир байдалга шийтирил турар кижиге бодунун буруузу долузу-биле миннип турарын, аартадыр талазын оон катаптап турар үүлгедиглерин барымдаалааш, РФ-тиң Кеземче хоойлузунун 312 чүүлүнүн 1 кезээнде көрдүнгөн үүлгедии дээш буруулуг кылдыр санааш, бир чыл дөрт ай хуусаада хосталгазын казыыр кылдыр, РФ-тиң Кеземче Хоойлузунун 73 чүүлүнге үндөзилеп, бир чыл дөрт ай шенелде хуусаага шийткен.

СПФА-ның ТР-де Эргелелиниң парлалга албаны.

Чежемейниң-даа берге болур болза, идегелиң кажан-даа ышкынма, күжүң турда, туттун.
Александр Суворов.
Бистиң үевиште күш-ажыл дээрге бедик эрге болгаш бедик

Бодандар дигин

хүлээлге-дир.

В.Гюго.

Хоозун күзел — бодунун шаанче база таалал-дыр.

Вольтер.

«Лунный камень» компания КХН-ге берген Аю6454201-Аю6454225 чек дептержигежин чидиргени-биле ону күш чок деп санаар.

Төрүттүнген хүнүнер-биле!

Бистиң ачавыс **Владимир Сагаанович ООРЖАК** 54 харлаар. Ол кандыг ажил кылбады дээр: чолаачылап, инженерлеп, механиктеп, ажилчы чон комитедин даргалап, суму чагырыкчылап, суму баштыңы болуп хүндүткелдиг ажилдап келди. Тыва Республиканың Чазааның, кожуунун хүндүлел бижиктери-биле болгаш Россия Федерациязының «Чурттакчы чонун Бүгү-россия чизезин чорударыңа ачы-хавыязы» медалы-биле, а Тыва Республиканың Чазааның «Күрүне кызыгаарын камгалааны» Хүндүлел бижии-биле 4 дакпыр шаңаткан.

Эргим, ынак ачавыска төрүттүнген хүнү-биле байыр чедирбишаан, ажил-ишке чедиишкени, каң дег кадык-шылды, аас-кежикти күзедивис.

Өөнүң ишти, уруглары, уйнуктары.

Мен Красноярскиниң эмчи академиязының сөөлгү курунунда өөренип турар мен. Аваларның уругларыңа сөннеп чоруур дузазын деңээр күш чок деп чүвени бодум ава апаргаш билдим.

Ынчангаш буянныг ынак ававыс **Нина Даш-ооловна СЕРЕНОТТУҢ** декабрь 13-те төрүттүнген хүнүн таварыштыр байыр чедирген сөстөривисти парлап бээрин диледим.

Юбилейлээр хүнү-биле

Уруун, күдээң мөгейдивис.

Ажы-биле чугаалаарга,

Аажок улуг буруулуг бис.

Ажыл-үлең ара каггаш,

Алианы ажаал ор сен.

Төрелдерин, эжиң-өөрүң,

Дөгези деткип турлар.

«Өпея-ла мандып өссе,

Өөрүп-хөглөп чоор мен» — дээр

Кайгамчыктыг ававыс сен

Кажанда-даа аарбайн чуртта!

Уруу Саглаш, күдээзи, уйнуу Алина.

Четтиргенивисти илередип тур бис

Россия Федерациязының Күрүне Думазының декабрь 2-де болуп эрткен сонгулдаларыңа идепкейлиг киришкен Сүт-Хөл кожуунун сонгукчуларыңа бүгү республикага бирги көргүзүгүнү чедип алган «Чаңгыс демниг Россияны» деткип сонгааны дээш чоргаарланып база өөрүп четтиргенивисти илередип тур бис. «Чаңгыс демниг Россия» партиязының штавының болгаш деткикчи бөлүүнүн мурнундан Тыва Республиканың Хоойлуудулга Палатазының депутаты **Өнер Хүлерович ОНДАР.**

Тыва Республиканың «Тываэнергосептелге» ККБ-ниң 2008 чылда үндүр садып турар электри энергиязынга тарифти тургузарының дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТАРИФТЕР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ АЛБАНЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

2007 чылдың сентябрь 12 №67 Кызыл хоорай

1995 чылдың апрель 14-те «Электри болгаш чылыг энергиязының тарифтеринге күрүне таарыштырылганың дугайында» № 41-ФХ Федералдыг хоойлуга, Россия Федерациязының Чазааның 2004 чылдың февраль 26-да «Россия Федерациязынга электри болгаш чылыг энергиязынга хамаарыштыр өртектери тургузарының дугайында» №109 доктаалыңа болгаш Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанының баштаар чериниң 2007 чылдың август 30-де №1 протокол шийтиринге үндөзилээш, Тыва Республиканың тарифтер талазы-биле албанының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың «Тываэнергосептелге» ККБ-ниң үндүр садып турар электри энергиязының тарифтерин 2008 чылдың январь 1-ден күштүг кылдыр кирир болгаш тургузар:

- чурттакчы чонга — 142 көп./кВт.ш. (тускай үндүрүг режимин барымдаалааш);
- бюджеттин болгаш өске-даа хереклекчилерге — 220 көп./кВт.ш. (тускай үндүрүг режимин барымдаалааш).

2. Бо доктаалдың 1-ги пунктузунда тургускан тарифтер 2008 чылдың январь 1-ден декабрь 31-ге чедир күштүг болур.

3. Тыва Республиканың «Тываэнергосептелге» ККБ бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарынга парладыр.

Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанының удуртукчузу К.Б.САГААН-ООЛ.

ШЫН
Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.
КИЛДИСТЕР: иитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажил-агый, очулга — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77. e-mail:shyn@tyva.ru
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.
Тираж 8585. Чагыр 152.

АГАР САНЬВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле дамчыдылга Ортаакы Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээ.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүмөниң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетиююн-Кравченко, 1).

Солунда парлаттылган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүшпейн барып болур. Айтылган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыкнадылары дээш авторлар боттары харышпаар.